

LESZAKADÓK – A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI SZERKEZETVÁLTÁS ALTERNATÍVÁI

1991. június 20-án a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen a *Replika* című folyóirat „Leszakadók – a gazdasági és társadalmi szerkezetváltás alternatívái” címmel kerekasztal-beszélgetést rendezett. A beszélgetés résztvevőithez az alábbi kérdéseket juttattuk el:

1. Milyen társadalmi konzekvenciái vannak és a jelenlegi tendenciák folytatódásának milyen szociális következményei lehetnek a piacgazdaságra való áttérésben? Kik lesznek a kapitalizálódás vesztesei?
2. Milyen eltéréseket mutatnak ebben a tekintetben a Magyarországon ma forgalomban lévő, különböző gazdaságpolitikai koncepciók?
3. Elképzelhető-e olyan közgazdaságilag racionális gazdaságpolitikai program az átmenet időszakára, amely megállítaná a leszakadók számának növekedését?
4. Elképzelhető-e a piacgazdaságba való átmenet demokratikus keretek közötti lefolyása növekvő számú leszakadó mellett?
5. Elképzelhető-e Magyarország tartós gazdasági felzárkózása és demokratikus fejlődése a leszakadók számának jelenlegi vagy annál magasabb szinten való stabilizálódása esetén?

A következőkben (az előadások elhangzásának sorrendjében) közreadjuk a négy előzetesen felkért előadó, Tardos Márton, Ferge Zsuzsa, Kemény István és Szelényi Iván előadásának valamelyest rövidített szövegét, majd az azt követő vitából Tardos Márton, Kornai János, Ferge Zsuzsa, Szelényi Iván, Madarász Aladár és Kemény István hozzászólását. Végül a kerekasztal-beszélgetésen részt venni nem tudó Petschnig Mária Zitával, Bauer Tamással és Solt Ottillával hasonló témáról készült interjúkat közlünk.

Az előzetesen feltett kérdéseket összeállította, a beszélgetést vezette, valamint az interjúkat készítette: Ladányi János.

Tardos Márton

Azt gondolom, nem érdemes hosszasan bizonygatni, hogy van leszakadás, hogy van szegénység, és mind a szegénység, mind a leszakadás kedvezőtlen tendenciákat mutat. Ezt ma mindenki tudja, és azt gondolom, hogy ez nagyon súlyos és kellemetlen jelenség, amely önmagában is kedvezőtlen. Ez a helyzet azonban abból a szempontból is kedvezőtlen, hogy a szegénység és közélésének problematikája megakadályozhatja a szocializmus csődje után kialakult krízisből való kilábalást, a társadalmi és politikai átalakítást, és Magyarországot hosszú időre kríziszónává teheti. Ezért különösen indokoltnak tartom a szegénységgel kapcsolatos kérdések fölvetését.

Elkerülhetetlen-e bizonyos rétegek elszegényedése és leszakadása abban a politikai-gazdasági átalakulásban, amelyet itt végigélünk? – kérdezik. A kérdés megválaszolásához még egy kérdést fel kellene tenni, nevezetesen azt, hogy milyen kedvezőtlen örökségeink vannak, amelyek függetlenek attól, hogy kezelésük önmagában is vagyoni és jövedelmi polarizációval jár. Az elmúlt 45 év, de ha úgy tetszik, az egész magyar történelmi örökség az, ami a szegénység újbóli kialakulását okozza. Én elfogadom – és úgy gondolom, ez most általános vélemény –, hogy a gazdaság teljesítménye alacsony, hogy rendszerváltásra van szükség, és hogy minden előrelépésnek a piacgazdaság kialakítása az előfeltétele. Azon lehet nézetem szerint gondolkodni, hogy egy központi irányított, kommunista, diktatórikus rendszerből hogyan lehet átmenni a piacgazdaságba, de hogy ezt most meg kell tenni, azt vitathatatlannak tartom. Amennyiben pedig az vitathatatlan, hogy a gazdaság teljesítménye alacsony és hogy rendszerváltásra van szükség, akkor azt hiszem, ebből az is következik, hogy ezzel a változással vagyoni differenciálódás jár együtt. Egy viszonylag szegény országban a vagyoni differenciálódás szükségszerűen együtt jár azzal is, hogy megjelennek a szegény rétegek, hogy növekszik a szegény rétegekhez tartozók száma.

Ennek előrebocsátása után – véleményem szerint – csak három kérdést érdemes föltenni. Az egyik kérdés az, hogy a jelenlegi jövedelem-differenciálódáshoz képest – ami a kommunista rendszer hibái miatt nagyobb, mint amit kívánatosnak tartott – szükség van-e még jelentős további differenciálódásra. Felvethető az a kérdés is, hogy szükség van-e annál nagyobb jövedelem-differenciálódásra, mint amilyen a jelenlegi jóléti államokban kialakult. Ezen belül fel lehet vetni azt a kérdést is, hogy a jóléti államoknak olyan modelljei, mint a svéd vagy az osztrák, eszményi modellek-e, amelyeket föltétlenül követnünk kell. Végül föl lehet tenni azt a kérdést is, hogy a szegény rétegek leszakadásának mértékét, illetve az abból származó társadalmi konfliktusokat mennyire lehet és mennyire célszerű korlátozni.

Az első két kérdésre együttesen válaszolva az a véleményem, hogy Magyarországon az adott körülmények között nem lehet a jóléti állam modelljére egyből áttérni. És ez független attól, hogy szeretjük-e a jóléti állam modelljét vagy nem szeretjük. Ennek a helyzetnek véleményem szerint alapjában véve az az oka, hogy az a gazdasági örökség, amelyben ez az átalakulás elkezdődik, katasztrofálisan rossz. Ilyen katasztrofális kiinduló helyzetben pedig nem lehet a jóléti állam modelljét átmenet nélkül megvalósítani. Itt az alábbi problémára utalnék. Az egyik probléma a nemzeti vagyoni állapota, amelybe beleértem az eladósodást is, de nem ezt tartom a legjelentősebb nehézségnek. Nem tartom kevésbé jelentősnek azt, hogy az üzleti életben és az infrastruktúrában működő nemzeti tőke katasztrofális állapotban van. A következő probléma az, hogy annak ellenére, hogy az elmúlt 20 vagy 25 évben Magyarországon a többi kelet-európai országhoz képest nagyot fejlődött a vállalkozói, tőkebefektetői és kockázatvállalói magatartás, ez mégis összhangban az igényekkel. Egyáltalán nem biztos az sem, hogy a jelenlegi magyar vállalkozói és magánszektor a saját tulajdonságainál fogva alkalmas-e arra, hogy azonnal egy jól működő piacgazdaságot teremtsen. Újabb problémaként pedig azt a furcsaságot akarom felvetni, hogy az állampolgárok elvárásai és a gazdaság teljesítőképessége között akkora szakadék van, amely mértékét tekintve lehet, hogy egyedülálló a világon. Itt nevezetesen arról van szó, hogy egy kvázi-fejlett országban,

viszonylag fejlett emberi tőke mellett van egy nagyon rossz hatékonysággal működő gazdaság, amely el volt zárva a világtól, s így az állampolgároknak nem volt szisztematikus lehetőségük arra, hogy reálisan összehasonlítsák saját teljesítményüket és jövedelmüket más népek teljesítményeivel. Igaz, ma, a határok megnyitása után, amikor az állampolgárnak már van tapasztalata a nyugati életszínvonalról, de értetlenül néz szembe a saját hazai teljesítőképességével, mindenféle naiv illúziója keletkezik. Ebből egyenesen következik, hogy a kádári rendszer legkedvezőbb pillanataiban elért életszínvonalát vagy a mai életszínvonalát olyanak tekintik, ami szégyenletesen alacsony. Bizonyos értelemben persze teljes indokoltsággal és joggal teszi ezt, de ugyanakkor nem veszi tudomásul vagy nem akarja tudomásul venni, hogy a kádári rendszer, de az átalakulás után kialakuló mai gazdaság teljesítőképessége még a jelenlegi vagy az akkor kialakult életszínvonalat sem képes megalapozni. Mindez olyan lehetetlen helyzetet teremti, amelyben nagyon hirtelen, megrázó változásokra van szükség még ahhoz is, hogy egyáltalában fenn lehessen tartani a gazdaság működőképességét, nemhogy még a növekedést is el lehessen indítani.

Végül rátérek a szegények leszakadását fékező politika lehetőségének kérdésére. Azt szokták mondani, és a feltett kérdések is azt sugallják, hogy a leszakadás társadalmi katasztrófához vezethet. Én ezzel a kérdésfelvetéssel teljesen egyet is értek. Csak tudnunk kellene, mekkora a társadalom tűrőképessége ezekben az ügyekben. Itt két, egymással ellentétes tényezőt kell összehangba hozni. Az egyiket azok az intézkedések alkotják, amelyekre a gazdasági átalakítás objektíven kényszerít. A másik pedig az a lehetőség, hogy ezeknek az intézkedéseknek a hatását a társadalom nem tudja elviselni a legjobban irányítás, vezetés, állami közreműködés, ideológiai ténnyek mellett sem, ha a visszaesés nagyon jelentős. Akkor ez azt jelenti, hogy a gazdasági-társadalmi válság elkerülhetetlenül el fog mélyülni. Meg kell mondanom, hogy egy ilyen helyzet létrejöhet Magyarországon, de remélem, hogy ezt a mély krízist el lehet kerülni. Ugyanakkor azt is gondolom, hogy az átütő sikernek az esélye – vagyis hogy a kommunista rendszer bukása után, az Antall-kormány első két vagy három évében a felfutás megkezdődik – kisebb, mint a krízis elmélyülésének.

Az átalakulást nehezítő további probléma az, hogy a pártállam bukása után nem alakulhatott ki egy olyan vezető politikai-társadalmi elit – s nem véletlenül nem alakult ki –, amely elég fölvilágosodott és nem él vissza a hatalmával, és így hatalmat és legitimitást is tud szerezni azoknak a törekvéseknek, amelyek képesek a zavarmentes átmenet megszervezésére. A kádári elit – különböző okok miatt – nem volt alkalmas ennek a munkának az elvégzésére. Azért, mert maga sem akarta olyan nagyon a saját maga által meghirdetett piacgazdaságot, és mert az átalakulásban külső tényezők is korlátozták. A kádári rendszer összeomlása után azonban Magyarországon olyan vezető garitúra jutott hatalomra, amely – naiv, „harmadikutas” ideológiai elkötelezettsége, a két világháború közötti magyar ideológiához való vonzódása miatt – nem híve a radikális, piacorientált változásnak, és megpróbál a könnyebb ellenállás irányába kacsintgatni. Nem képes tehát arra, hogy a tömegek támogatásával és áldozatvállalásával fájdalmas operációt hajtson végre. Hogy egy ilyen jellegű sikeres megoldásnak mennyire nem voltak meg a feltételei Magyarországon, annak igazolására talán a lengyel példát említeném. Hiszen – az ellenállási mozgalom széles társadalmi bázisa és a társadalom antiorosz,

REPLIKA

---

antibolsevik beállítódottsága miatt – Lengyelországban volt meg leginkább a fájdalmat elviselő, sikeres átalakulás lehetősége. Nem sokkal azután azonban, amikor a dolog elkezdett szorítóvá válni és kínos ügyeket kellett végrehajtani, az integrált elit Lengyelországban is atomjaira bomlott.

Szeretnék még röviden szólni arról is, hogy hogyan lehet ezt az átmenetet sikeresen végigvinni. Milyen koncepciók ismeretesek az átmenettel és a leszakadással kapcsolatban? Az első jellegzetes koncepció a felvilágosodott kádári rendszer polgári demokráciába és piacgazdaságba való átmenetéhez kapcsolódott. Ez nem valósult meg. Az 1968-as reform azonban ígéretesebb volt, mint az eredménye. A 80-as években pedig a továbblépésre határozott törekvések voltak. A kudarcot mégsem tekintem véletlennak. Nincs kizárva azonban, hogy a szocialista reformokat illetően történelmileg is ez volt a csúcs. Nem lehet azonban kizárni azt sem, hogy Kínában, a véres események ellenére, a reform eredményesebb lesz, mint amit a kádári rendszer megvalósított.

A másik világosan megfogalmazott koncepció – ezt MDF-es vagy lakitelki koncepciónak tekintem –, amely határozottan olyan átmenetet célzott meg, amelyben a társadalmi leszakadás problémája föl sem merül. E koncepció szerint az államcsitott vagyont a társadalomban arányosan lehet elosztani, a visszaesést pedig el lehet kerülni. Én ezt a megoldást úgy szoktam jellemezni – de ez egy általam kitalált karikatúráképe a lakitelki koncepció ideológiájának –, hogy ha árutermelés van, a magántulajdon úgy kerül domináló helyzetbe, hogy a tulajdonosok mindegyike maga is együtt izzad, dolgozik a munkatársaival. Ennek a koncepciónak a középpontjában tehát egy olyan ideálkép áll, hogy a tulajdon és a társadalom nem tulajdonosi rétege közt nincs jelentős ellentmondás. Ez az évszázad első felében egy sokak által megfogalmazott, naiv elképzelés, amelynek azonban Magyarországon sosem volt realitása.

A harmadik koncepciót Kornai János fogalmazta meg a legvilágosabban. Ez egy volt szocialista ország olyan piaci átalakulása, amely leginkább a kapitalista piac történelmi kialakulási folyamatához hasonlít. Ezt az elgondolást Kornai egy specifikus tényezővel egészítette ki, amit azonban a mi vitánk szempontjából nem tartok lényegesnek: a privatizálásból mesterségesen kívül kívánta tartani a külföldi tőkét addig, amíg a nemzeti tőke meg nem erősödik. Ez a Kornai-féle koncepció az Indulatos röpirat első kéziratában jelent meg. A későbbi változatban vagy a tőle ismert más megnyilvánulásokban már módosult. Ennek a koncepciónak szerintem az a gyengéje, hogy a szükséges átmenet időigénye nagy, és ez alatt egy nagyon jelentős problémát kell kezelni: a fennmaradó állami tulajdonnal való hatékony gazdálkodás problémáját. Az én szememben ez a megoldás több dolgot feltételez. Egyrészt azt, hogy az itt kialakult politikai-hatalmi struktúrában az állami vállalatokat sikeresen lehet irányítani, amiben én nem bízom. Másrészt látni kell azt is, hogy a szocialista rendszer bukása után az evolutív piaci fejlődés nem hozhat közvetlenül, jelentős visszaesés nélkül átütő sikort. Ennek elkerülése érdekében nem tartom indokolatlannak a gyors privatizálással való kísérletezést.

A negyedik, ugyancsak a leszakadást megakadályozó modell az én fejemben Klaus és Friedmann nevéhez kapcsolódik. Ez a népi részvények szétesztésével gyorsan privatizál. Véleményem szerint ez a javaslat sem oldja meg a leszakadás problémáját, de nyilvánvalóan próbálkozást jelent abban az irányban, hogy az átalakulás ne teremtsen indokolatlan társadalmi feszültségeket. A vagyonszétesztés állami beavatkozáson keresztül kialakuló útja azért különösen ked-

vezőtlen, mert az állami adminisztrációt teszi felelőssé a vagyoni igazságtalan szétosztásáért. Ennek következtében az állam válik bűnössé azért, hogy valaki – mondjuk – elitta a népi részvénye értékét, míg más meg például sikeresen vagy sikertelenül befektette.

Utoljára egy olyan koncepciót említanék, amelyet én támogatok. Véleményem szerint a volt kommunista országokban szükséges átalakítás helyes útját nem ismerjük. Egyet tudunk csak, hogy az adott politikai helyzetben nem olyan stratégiát kell választani, amely nyilván az átalakulási költségek minimalizálására nyújt lehetőséget, hanem amely viszonylag gyorsan végrehajtható és társadalmilag elfogadható. A veszélyekkel kapcsolatos bizonytalanság miatt a gyorsaságra kell törekedni. Ennek, megítélésem szerint, az az útja, hogy gyorsan privatizálnak, és a privatizálásnak ezer lehetséges módszerét párhuzamosan próbálják alkalmazni. Ezek között vannak olyanok is, amelyek társadalmilag az igazságosság, egyenlőség irányába hatnak. Ez a stratégia nem csak a magánbefektetőknek, hanem a nem profit intézményeknek, biztosítótársaságoknak, városoknak és községeknek is juttat vagyont. Ez számukra azt a lehetőséget kínálja, hogy az ő tulajdonuk révén megtermelt jövedelemnek egy részét a saját tevékenységük finanszírozására használhatják föl. Ezen módszer ellen az a teljesen jogos érv hozható fel, hogy így létrehozunk, vagy legalábbis létre akarunk hozni egy olyan, a társadalomban tradíció nélkül álló intézményrendszert, amelyről azt feltételezzük, hogy megfelelően tud majd a piacon és különböző tőkeüzletekben működni. A javaslatommal szembeni kritikát én teljesen indokoltnak és jogosnak tartom. Azt hiszem azonban, hogy bármelyik másik átalakítási stratégia konkrét elképzelései sem kevésbé támadhatók. Nagyon fontosnak tartom azonban azt, hogy ez a stratégia nem egy idealizált módszerrel akar élni, hanem pragmatikusan akar eljárni, tudomásul veszi, hogy az átalakulás nem megy egyik napról a másikra. Fontosnak tartom azt is, hogy tudomásul veszi az állami tulajdon jelenlétét a gazdaságban. Arra törekszik, hogy olyan követelményeket támasszanak vele szemben, mint a magántulajdonnal, és a gazdálkodásba való konkrét állami beleszólást is olyan minimálisra kell hogy csökkentsék, mint amilyen minimális beleszólása a szuverén államnak a gazdaságban a magánszemélyekkel és a magánszereplőkkel szemben van.

Az átalakulási stratégiák jellemzése után vessük fel azt a kérdést, hogy mit lehet tenni akkor, ha elkerülhetetlenül megjelenik a polarizáció és az elszegényedés. Ferge Zsuzsával hosszú ideje vitatkozunk már erről a kérdésről. Én az átalakulás előtt ugyanazt mondtam, amit most is mondani fogok, és Ferge Zsuzsa nagyon haragudott rám ezért. Az a véleményem, hogy a kialakult körülmények között csak egyet lehet tenni: a társadalom teljesítőképességével összhangban a leginkább rászorulóknak védelmére kell berendezkedni. A jelen esetben sajnos az ország ezt nem teszi meg. Az Antall-kormány – nézetem szerint ebben a vonatkozásban nagyon rosszul politizál, hagyja, hogy a reálbérek, nyugdíjak csökkenése és a közszolgáltatások züllése kibontakozzék. Nem fogalmazza meg világosan azt, hogy az igazán leszakadó rétegek védelmében mit tud tenni. Hogy mi az a minimális kulturális, oktatási és egyéb szolgáltatás, amit mindenképpen biztosítani fog. Nem lehet tudniillik azt a helyzetet elfogadhatónak és krízishelyzettől mentesnek minősíteni, amikor a szegényedés mértéke, a nyugdíjak, a bérek erodálásának mértékével, a kulturális, oktatási, egészségügyi és egyéb szolgáltatások színvonalának süllyedé-

REPLIKA

sével nem állítanak szembe világos programot. A helyzetre jellemzőnek tekintem az 1991-es költségvetés vitáját. Az 1992-es költségvetés előkészítésében sem látok ebben a vonatkozásban jelentős eltérést. Arról van szó, hogy nem tisztázódik, hogy fog működni az örökölt intézményi struktúra. Csak egyet tudunk: ahhoz, hogy a költségvetési deficit ne legyen nagyobb egy bizonyos szintnél, vagy hogy ne legyen deficit, a kiadásokat le kell faragni. Ez a farigcsálás azért elviselhetetlen, mert egyrészt az egész infrastrukturális szektort az örökölt feladatok és a pénzügyi lehetőségek ellentmondása szétrothasztja, másrészt mert a költségvetési deficit és még inkább ez az ellentmondás fokozza az inflációt. Az intézményeknek ugyanis előírják, hogy hogyan kell gazdálkodniuk, de abból a pénzforrásból, ami a rendelkezésükre áll, feladataikat nem lehet ellátni. Tehát, ha a legjobb indulattal vannak is a kormány politikájával vagy a társadalmi átalakulás céljaival szemben, akkor sem tehetnek mást, mint hogy szétrobbantják a költségvetést.

Nem folytatom ezt az elemzést. A fentiekből azonban látható, hogy – nézetem szerint – a kilátások a szükségesnél kedvezőtlenebbek.

Ferge Zsuzsa

Úgy gondolom, hogy két kérdés az, amiről úgy tudok beszélni, hogy azon a területen maradok, amihez értek. Az egyik ilyen kérdés a piac és a demokrácia viszonya. Az első dolog, amit ezekben a másfél évtizede tartó vitákban mindig félreértettek, a „szociálpolitikusok” viszonya a piachoz. Itt mindig arról volt szó, hogy én – és akkor most személyesítsünk – támadom a piacot. Holott soha semmi mást nem csináltam, mint a most elmondandó szillogizmust ismételtettem a legkülönbözőbb oldalakról. Ez körülbelül úgy hangzik, hogy az államszocialista társadalmak kivételével odig minden ismert társadalomnak volt piaca. Ilyen, olyan, amolyan piaca, de piaca volt. Ez az első tézis. A második az, hogy eddig nagyon sok rossz társadalom volt, nemcsak a szocializmus. Ha ezt a kettőt az ember összeadja, akkor ebből az következik, hogy a rossz társadalmaknak is volt és van piacuk, továbbá attól, hogy egy társadalomnak van piaca, még nem biztos, hogy jó társadalom. Körülbelül ez az, amit évek óta mondogatok.

Mi az, hogy „jó társadalom”? Az adott összefüggésben ezen nem csak egyetlen dolgot értek, nevezetesen azt, hogy legyen működő gazdasága és legyen működő – valóban demokratikus, valóban szabadságokat biztosító, valóban politizáló – politikai rendszere. Mind a kettőnek nyilvánvalóan vannak feltételei. Anélkül hogy felmondanék egy tankönyvet, egyetlen elemet ragadnék csak ki. Ez pedig az, hogy a piac is, a demokrácia is különböző jogokra és szabadságokra épül. Hogy melyek ezek a szabadságok és hogyan épülnek egymásra, azzal elég sokan foglalkoztak. Én többé-kevésbé elfogadom T. H. Marshall kicsit naiv, kicsit lekerekített történetét arról, hogy a modern piaci társadalmak lényegében hasonlóan építkeztek – bár a kivívott jogok sorrendjében vannak kivételek. Kezdődött a dolog azzal, hogy a társadalom egyes, önmaguk létre ébredő tagjai, csoportjai először kiharcolták az úgynevezett civil szabadságokat és jogokat, mint a tulajdon, a szólásszabadság, a gyülekezési szabadság, a vallásszabadság.

Ezzel kezdődött meg egy hosszú – és tulajdonképpen Európában is csak két

évvel ezelőtt befejeződött – küzdelem a politikai jogokért, ami azt jelenti, hogy eme társadalom polgárai között mindenki választ és mindenki választható. Azért mondom, hogy ez még most fejeződött be, mert talán még két éve sincs, hogy Európában az utolsó svájci kanton megengedte, hogy a nők szavazzanak. A civil és politikai jogokra és szabadságokra támaszkodva kezdődött el egy olyan folyamat – már elég régen, de ez a folyamat még ma is tart –, amely most már arról szól, hogy lehessen is ezekkel az előző jogokkal élni. Ehhez ugyanis szociális, kulturális, gazdasági jogok szükségeltetnek. Olyan jogok, amelyek lehetővé teszik az egyes állampolgár számára, hogy valóban írhasson a sajtóba, mert tud írni, valóban olvashasson sajtót, mert tud olvasni és van pénze, hogy újságot vegyen, képes legyen részt venni a politikában, és így tovább, tehát hogy élhessen a civil és politikai jogokkal. A jogok első két típusa úgynevezett negatív szabadságjog, a harmadik már pozitív szabadságjog. Én azt gondolom, hogy mind a két szabadság fontos, és a pozitív szabadságok nélkül a negatív szabadságok sem tudnak igazában élni.

Most egy másik hosszú fejezet következne, amit itt csak érintenék, azaz hogy mi történt ezekkel a jogokkal és szabadságokkal az államszocializmusban? Dióhéjban annyi, hogy a magántulajdon tagadása azonnal az összes civil jog tagadásához vezetett, a civil jogok tagadása pedig a politikai jogok tagadásához. Ezek, ha formálisan deklarálták is létüket, valóságosan nem léteztek. Sokkal nehezebb a kérdés a szociális jogokkal. Az elmúlt kb. 20 év kereteiben és statisztikailag leírhatóan majdnem európai szintű szociális ellátó rendszert épített ki. Ennek azonban egyik problémája az volt, hogy politikai és polgári jogok hiányában természetesen az egész rendszer nem jogként konstituálódott, hanem kegyes adományként, ami megkérdőjelezte nemcsak az egész rendszer, de minden egyes elemének legitimációját is. Ezért kudarcnak kell mondani ezt az egész szociálpolitikát, jóllehet egy csomó dolgot tulajdonképpen megcsinált. Röviden úgy fogalmaznék, hogy a mai magyar szociálpolitika tragédiája az, hogy jobb volt, mint a rendszer, amelyik létrehozta. Viszont a rendszer egészének tagadása miatt ma a szociálpolitika ugyanúgy megtagadtatik, mint maga a rendszer.

Az új kérdés az, hogy mi a helyzet most az említett állampolgári jogokkal. A civil és politikai jogokat a rendszerváltással egy csapásra deklarálták, ami nagyszerű lehetőség. Minthogy azonban Magyarországon sohasem volt „igazi” demokrácia, a civil és a politikai jogokat tulajdonképpen gyorsabban és szélesebb körben fogadták el, minthogy létrejött volna egy olyan politikai osztály, amely tényleg fel tudja ezeket használni. Nem az a baj szerintem, hogy nincs „felvilágosult elit”, hanem az, hogy nincs politikai osztály, amely értené, hogy mi az, hogy államrezon meg társadalmi rezon, és értené azt, hogy hogy kell kanalizálni a különböző érdekeket, értékeket, ütközéseket, és azt, hogy hogyan kell politikát csinálni. Hogy ez miért van így, az ha akarom természetes, ha akarom nem, de katasztrófának katasztrófa. Ugyanakkor persze mégis a jogok teremtik meg a holnapi gazdaság és a holnapi politika alapját. Ezek nélkül sem piacgazdaság, sem demokrácia nincs.

A szociális jogokkal rosszabb a helyzet. Ezek még papíron sincsenek meg. Ehhez elég a foglalkoztatási törvényt megnézni, ami papírforma szerint jó színvonalú, „európai” törvény. E szerint a munkanélküli járandóság jár maximum két, ma már csak másfél évig, ám nem jár annak, aki nem szerezte meg a 180 nap „biztosítást”, vagy akinél a maximum másfél év lejárt, vagy aki saját

maga mondott föl. Körülbelül egy év múlva ki fog derülni, hogy ennek a törvénynek az alapján a munkanélküliek maximum 50–60 %-ának jár valami. A többiek pedig, ha a mai törvény nem változik, nyugodtan éhen halhatnak, mert Magyarországon nincs jogszerű segélyezés, amelynek a segítségével a munkanélkülijárandóságra nem jogosult fenntarthatná magát. Maga a törvény még csak nem is utal rá, hogy ha kifutott a munkanélküli járandóság, akkor utána mi lesz. Voltaképpen az egész segélyezési rendszer tökéletesen elavult. Most túl azon, hogy ha korszerűsíténekt, akkor is bíráltnám, mert a segélyező csak „jobb” lehet, de „jó” nem. A munkanélküliséget azonban általában nem segélyezéssel kell megoldani. Ha egyszer munkanélküliség van, és tudjuk, hogy ez strukturális munkanélküliség (és hosszú távon száz segédmunkásra öt munkahely se jut), akkor természetesen a munkanélküliségi járandóságnak korlátlanul kell járnia. Totálisan önkényes tézis az, hogy egy évig „munkanélküli” az ember és utána „szegény”. Igaz, egy-két ország kivételével Európa-szerre élő, de azért mégis abszurd tézis ez. De visszatérve a segélyezésre általában: sajnos az a gyanúm, hogy ha a szociális törvény, ami állítólag a parlament elé kerül talán még ebben az évben, el is fog fogadni bizonyos jogokat, akkor is valószínűleg ez csak olyan szinten fog megtörténni, ahogy most ezt Tardos Márton elmondta, hogy a leszakadási folyamatot nem fogja megállítani. A közöttünk lévő igazi ütközés ott van, hogy ezt a folyamatot gazdaságilag szükségszerű és ezért elfogadandó rossznak tekintsük-e, vagy sem. Ezek az elszegényedési, ellehetetlenülési, marginalizálódási folyamatok, amelyek egy tavalyi kis kutatásunk szerint a lakosság 40–50%-át érintik, úgy vélem, hogy nem gazdasági, hanem társadalmi és politikai kérdések. E folyamatok egy idő múlva a gazdaságot lehúzzák, a társadalmi együttélést veszélyeztetik. Egyébként az egész segélyezési koncepcióról legalább az SZDSZ-nek, a FIDESZ-nek, a liberális polgári pártoknak meg kellene érteniük, hogy a segélyezés, ahogy az Európában lényegében változatlanul kétszáz éve működik, egy alapvetően feudális konstrukció. A maga aszimmetrikus viszonyaival, szerződésnélküliségével tökéletesen rendszeridegen egy polgári társadalomban. Ezért nem arra kéne törekedni, hogy legyen két-három millió segélyezett (akikkel a „biztonsági háló” úgyis leszakad), hanem hogy minél kevesebben szoruljanak segélyre. Amihez viszont más munkaerő-, lakás-, adópolitika stb. kellene.

Kemény István

Ahhoz a kérdéshez szeretnék kapcsolódni, hogy kik lesznek a vesztesek, és a vesztesek közül elsősorban a munkanélküliekről beszélnek.

Ennek az évnek a végére feltehetően 300 ezerre emelkedik a munkanélküliek száma, és további növekedés várható. És optimista az a becslés, hogy valahol 500 ezer körül meg fog állni a növekedés. Ennél sokkal súlyosabb az, hogy 400-500 ezer körüli munkanélküli valószínűleg hosszú éveken át az is fog maradni, mégpedig azért, mert a munkanélküliek nagy része egy modern piaci gazdálkodás szempontjából alkalmazhatatlannak fog minősülni.

Az alkalmazhatatlanok egyik nagy csoportját azok képezik, akiknél az elmúlt húsz év egész hibás politikája – nemcsak gazdasági, nemcsak szociálpolitikája, hanem oktatási és egyéb politikája is – bosszulja meg magát. Már húsz évvel ezelőtt előre lehetett látni, hogy több százezres réteg fog a munkaerőpiacon

jelentkezni, akiket nem akarnak a munkaadók alkalmazni, mert azt mondják, hogy ez úgyse tud semmit se csinálni, nem is lehet megtanítani semmire, tehát mit kezdjek vele. Ez az egyik örökség.

A másik örökség: azok az iparágak, amelyek túl lettek fejlesztve, hibásan lettek fejlesztve, és amelyekben rengeteg ember dolgozott úgy, hogy arra a munkára képes volt, és aligha képezhető át. Vagy nagy részük nem képezhető át más munkára, mint például a kohászatban, a bányászatban, a gépgyártásban foglalkoztatottak. Tudjuk, hogy a magyar gépgyártás szörnyű állapotban van. Megszűnt a KGST-piac, és nyugati piacra nagy részük nem tud dolgozni, tehát az emberek – nemcsak betanított és segédmunkások, hanem szakmunkások, sőt technikusok is – bizonyos dolgokat tudnak csinálni, de ezek a „bizonyos dolgok” többé nincsenek. Vagyis tartósan munkanélküliekké válnak. Ez kapcsolódik a földrajzi problémákhoz is. Székesfehérvár, Ózd és más helyek egy időben, egyszerre mentek, mennek tönkre, a közelmúltban vagy jelenleg, s az ilyen nagyvállalatok és városok dolgozói egyszerűen nem találhattak, találhatnak a kisvállalkozásokban elegendő számú munkahelyet.

A következő csoport a fiatalok. Tavaly, 1990-ben 128 ezer volt a munkába lépő fiatalok száma. Ebben az évben 138 ezer, jövőre 140 ezer és 1993-ban 160 ezer lesz, és ez a magas szám még maradni fog 1994-ben és 1995-ben is. Már most nem találnak munkát a fiatalok. Minél nagyobb a számuk, annál rosszabb lesz a helyzetük, és mivel az az oktatási rendszer, amelyet említettem, nem nyújtott nekik olyan képesítést, amivel a piacon boldogulni tudnának, nem tudnak elhelyezkedni. Tehát munka közben sem tudnak megtanulni semmit, mert nem kapnak munkát. Ebből a sokezres, soktízezres rétegből valószínűleg megint előáll az alkalmazhatatlanoknak egy másik nagy tömege.

Ilyen jelenségek Nyugat-Európa országaiban is tapasztalhatók. Egyáltalán nem állja meg a helyét az a feltevés, hogy ha nagyon gyorsan kiépítjük a piacgazdaságot és az nagyon jól fog működni, akkor az magától megoldja a tartósan munkanélkülieknek és az alkalmazhatatlanoknak a problémáját. Való igaz az, hogy például Franciaországban vagy Angliában immáron tíz éve tart egy új leszakadási folyamat, amely azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a társadalomból kiesik tagjainak egy jelentős része. Erre nézve pedig nincsenek jó megoldások; tulajdonképpen még jó javaslatok sincsenek. Féltő, hogy ez a probléma nálunk sokkal nagyobb arányú lesz.

Ezt a kérdést kapcsolom azokhoz a kérdésekhez, hogy meg tudjuk-e csinálni a demokratikus átmenetet ilyen körülmények között, és ez a tartós felzárkózás és demokratikus fejlődés milyen lesz. Erre azt tudom mondani, hogy a demokrácia Nyugat-Európa országaiban lassan jött létre. Ha azt mondjuk, hogy 200 évvel ezelőtt kezdődtek meg azok a törekvések, amelyek a demokrácia kiépítésére irányultak, akkor megállapíthatjuk, hogy óriási viszontagságok, visszaesések és bonyodalmak közepette, a kétszázadik év végére nagyon jól sikerült ezt a dolgot létrehozni, de még akkorra sem tökéletesen. A demokrácia értelmezésében csak egy szempontra szeretném felhívni a figyelmet. Magától értetődik, hogy csak ott van demokrácia, ahol szólásszabadság, sajtószabadság, általános választójog, parlament, többpártrendszer van. A győztes párt vagy a győztes pártok koalíciója alakít kormányt, aztán egy idő múlva az ellenzék jut kormányra – ismerjük ezeket a dolgokat.

Egy szempontot szeretnék azonban most mégis kiemelni a demokrácia értelmezésében. Azt tudniillik, hogy az a demokrácia, ami Nyugat-Európában

a második világháború után az 50-es, 60-as években létrejött, egészen más természetű volt és más most is, mint a korábbi időkben. Franciaország példáját emelem ki, de más országokra ez még inkább vonatkozik. A második világháború előtt Franciaországban megvoltak mindazok a dolgok – a szólás-szabadság, az általános választójog stb. –, amelyeket említettem, ugyanakkor a társadalom több szempontból is kettészakadt volt. Volt olyan kettészakadás is, hogy katolikusok és antikatolikusok, nacionalisták és antinacionalisták, de az egyik legfontosabb kettészakadás szociális természetű volt. A társadalom nagy része ugyanis kimaradt abból, amit polgári társadalomnak neveznek. Ezek az emberek csak a 45 után vagy még inkább a 48 után kezdődő óriási gazdasági konjunktúrában 25 év alatt jutottak el addig, hogy a polgári társadalomnak citoyenjei lehettek a legkülönbözőbb szempontokból, amelyek közül néhányat Ferge Zsuzsa is említett. A demokráciának ezt a tartós, stabil, megnyugtató, bár sok hibával küszködő formáját mi nem fogjuk tudni megcsinálni, ha az ország lakosságának 20–30, esetleg 40%-a kimarad ebből a demokratikus társadalomból. Azt, ami 20–30% kimaradása esetén létrejön, nevezhetjük ugyan demokráciának a parlamentarizmus szemszögéből, de más szempontból ez nem lesz nyugat-európai típusú demokrácia.

Szelényi Iván

Nekem sok mondandóm nem maradt, mert Kemény István és Ferge Zsuzsa lényegében mindent elmondott, amit én tudtam volna mondani. Csak tézis-szerűen néhány gondolatot.

Tardos Mártonnal ellentétben, bár sokkal kevésbé magabiztosan, azt mondanám, hogy mi nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne legyen jóléti állam. Ezt egy kicsit bizonytalanul mondom, mert persze mindent megengedhetünk magunknak. Nagyon sokféle társadalom alakult ki a világtörténelemben, és itt is kialakulhat olyan társadalom, amiből nem lesz jóléti állam. A történelmet mi magunk csináljuk, és rajtunk múlik, hogy milyen lesz. De biztos, hogy ha az a társadalom, ami ma Magyarországon születik, jóléti állam nélkül jön létre, annak a társadalmi konfliktusrendszere mély lesz és mélyülni fog, és olyan következményekkel járhat, amire Kemény István és Ferge Zsuzsa utalt. Ez lenne a bevezető megjegyzésem.

A másik gondolat, ami itt szintén fölmerült Ferge és Kemény megjegyzéseiben is, az az, hogy ideje szembenéznünk most már a piac illúzióival. Éppen abban a korszakban vagyunk, amikor a piaci integráció kezd dominánssá válni. Statisztikailag ugyan még távolról sem az, hiszen a közcélú tulajdon és a redisztributív integráció még mindig domináns, de ma már a társadalmi-gazdasági dinamizmusok mégis a magántulajdonból és a piaci integrációból erednek, és a társadalmi egyenlőtlenségeknek ma már a fő forrása Magyarországon a piacgazdaság. Így, mint szociológusoknak, más dolgunk nem lehet, minthogy míg korábban a redisztributív gazdaság által elemzett egyenlőtlenség kritikai elemzésére vállalkoztunk, most a piacgazdaság által létrehozott egyenlőtlenségek kritikai elemzésére vállalkozunk. Ez a dolgunk. Ennyiben nyilván más feladatunk van, mint a közgazdászoknak. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzam egészen röviden Polányira, aki már a *Nagy átmenet* című művében figyelmeztetett minket a piacgazdasággal kapcsolatos néhány közgazdasági illúzió-

ra. Két fontos dolgot mondott el. Az egyik az, hogy tiszta piacgazdaságok, amelyekről a közgazdászok beszélnek, tulajdonképpen soha nem léteztek. A tőkés társadalom kialakulása nem tiszta piacgazdaságon keresztül ment végbe. A piac olyan társadalmi intézmény, mint akármelyik más társadalmilag-történelmileg konstruált intézmény, amiben például az államnak a konstitutív szerepe fontos. Ma pontosan ezt láthatjuk Magyarországon, ahol az Állami Vagyongyűnökség hozza létre a magántulajdonnak és magának a piacgazdaságnak az intézményét. Tehát a piac nem a légből jön, nem az emberi természetnek valamiféle mélyen gyökerező tulajdonsága, hanem egy társadalmilag-történelmileg létrehozott jelenség.

A másik fontos szempont a jelenlegi közép-európai helyzetben, amire Polányi rámutat, hogy minél tisztábban működik a piac, annál több baj van. Schumpeter-nél is megjelenik ugyanez a gondolat, hogy a piacnak az a sajátossága, hogy agresszív. Elpusztítja a körülötte lévő egyéb mechanizmusokat, elpusztítja ezzel a védelmi mechanizmusokat, és ezzel a piaci kudarcok szerepe mélyül, a piac reprodukciós képessége nehezzé válik. Azt hiszem, mind a két Polányi-féle megfigyelést a történelmi tények igazolják. Igazolják a 19. századi kapitalizmus kialakulásának a tényei, és igazolják a mai kapitalizmus társadalmi működésének a tényei. Minél közelebb kerül egy gazdaság a tiszta piaci modellhez, annál inkább súlyosodnak benne a kudarcok, és különösképpen a társadalmi kudarcok, ami minket, szociológusokat elsősorban kell hogy érdekeljen. A thatcher-i vagy a reageni korszak Angliában és Amerikában igenis a társadalmi kudarcoknak olyan mérvű súlyosbodásához vezetett, amely – sajnos ezt a szót kell használnom – eléri ezeknek a társadalmaknak a tűrőképességi határát. Például a hajléktalanság problémája ma már Amerikában azon a szinten van, hogy a középosztály nem képes büntudat nélkül nézni. Már nem nagyon tudja tolerálni, hogy ez sokkal tovább mehessen. Hiba lenne, ha ezt mi itt most nem vennénk figyelembe.

Tardos Márton sem gondolhat erről nagyon mást, hiszen most is említette, hogy több szektorú gazdaságról, különféle tulajdonformákról kell beszélni. De azt hiszem, hogy ezt a „többszektorúságot” és „többtulajdonúságot” nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hiszen ellentétes mechanizmusokat kell létrehozni, amelyek korrigálják a piac kudarcait. Itt elsősorban társadalmi kudarcokra gondolok, bár ha gyakorló közgazdász lennék, nyilván gazdasági kudarcokról is beszélhetnék. Kemény Istán részletesen ismertett egy nagyon fontos területet, ahol nyilvánvaló, hogy minél tisztább a piac, annál kevésbé működőképes. Ez pedig a munkaerőpiacnak a kérdése; ahol tiszta a munkaerőpiac, ott távolról sem tudnak olyan foglalkoztatási szinteket biztosítani, amelyek társadalmilag elfogadhatók. És valóban kizárhatják a társadalom jelentős rétegeit a társadalomból. Itt különösen fontos ez a kérdés a strukturális változások időszakában, amikor egy új gazdasági struktúra jön létre, és kiderül, hogy a korábbi képzettségi struktúrájú társadalom alkalmatlan az új feltételek között működni. Ezt a nyugati társadalmak is megélték a 70-es, 80-as években, és ez az, ami a 90-es években Közép-Európának a legnagyobb problémája lesz. Ha megpróbál a nyugat-európai típushoz hasonló gazdasági struktúrával operálni, akkor itt olyan munkaerő-állomány próbál ehhez alkalmazkodni, amely teljesen alkalmatlan e feltételek között működni. Ennek a katasztrofális jelenségeit Kelet-Németországban láthatjuk a legvilágosabban, ahol valóban nagyon radikális átállás történt. Ilyen esetben kialakul az a helyzet, hogy egy 35–40 milliós

népességnek számottevő része, talán a fele, gyakorlatilag élete fennmaradó részében már alkalmazhatatlanná válik. A munkaerőnek tehát csak egy része képezhető át – és itt most megint hangsúlyozni szeretném, hogy ezt az átképzést a piac nem fogja megoldani, hanem igen jelentős állami-társadalmi közbeavatkozással lehet megoldani –, és egy másik része egyszerűen átképezhetetlen, bármilyen árat vagyunk hajlandók megfizetni érte.

Most honnan jönnek ennek a fedezetére szolgáló eszközök? Ez egy fontos kérdés, amit Tardos Márton többször is felvetett. Itt megint arra utalnék, hogy a kérdés az, hogy mi kerül többbe. Ma ugyanis ennek a népességnek valamilyen emberi szinten való fönntartása is nagyon sokba kerül. Tehát valamiképpen azzal mégis tisztában kell lennünk, hogy a társadalomnak valami módon meg kell ennek az árát fizetnie, és ki kell találnunk ennek a társadalom számára legkevésbé költséges formáit. Persze a munkaerőpiac mellett a társadalmi létnek más fontos tényezőire vagy mezőire is utalhatnánk, ahol a piac szintén nem látszik megoldani azokat a feladatokat, amelyeket meg kell oldani. Ilyenek, nagy általánosítással szólva, általában a munkaerő újratermelésével kapcsolatos problémák: az egészségügy, az oktatásügy és a lakáskérdés. Mind a három par excellence olyan terület, ahol ismét végtelen számú empirikus példával tudjuk bizonyítani, hogy minél tisztább a piacgazdaság, annál rosszabbak az eredmények. Az amerikai oktatási rendszerben a gyerekek az érettségi végére írni-olvasni sem tanulnak meg. Ma Amerikában 30 millió embernek nincs semmiféle egészségügyi biztosítása, és mielőtt kivennék a vakbelét, elárverezik a házát, eladják a bútorait és eladják az autóját. Teljesen elfogadhatatlan dolgok ezek egy civilizált társadalom életében. Ma Amerikában a hajléktalanok számát 500–750 ezerre becsülik. Igazságszerint senki nem tudja. Ez ismét a szabadon működő piaci lakásgazdaság hőstette!

Tehát ezek azok az elemi tények, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy vannak a társadalmi létnek olyan területei, amelyeken a piac egyszerűen empirikusan, bizonyíthatóan működésképtelen, és abszolút nem érdekel, hogy ehhez képest a makrogazdasági modellek mit mondanak, ha megbízható társadalmi-történelmi tények bizonyítják, hogy pusztán piaci úton ezek a kérdések nem oldhatók meg.

Tardos Márton

A politikai átalakulás, a rendszerváltás kérdéseire és ezen belül is a szocializmus összeomlása után keletkező problémák megoldására a társadalomtudománynak nincs egyelőre eszköze. Nem hiszem, hogy ennek a helyzetnek az okát a társadalomtudományok fejletlenségében kellene keresni. De nem is tudom, mit jelent, hogy egy tudomány fejlett. A gyerekeim közül kettő matematikus, és én barátkozom azzal, hogy ők e fejlett tudomány kereteiben hogyan gondolkodnak, hogy azt szokták modellnek és tudományos megoldásnak tekinteni, ahol nagyon jól meghatározott feltételrendszerben világosan meghatározott, lehetőleg unicitásal rendelkező megoldást találnak. A társadalom fejlődésének jellegzetes tulajdonsága az oka annak, hogy azok a matematikai modellek, amelyek unicitásal rendelkező vagy jól értelmezhető megoldásokat sugallnak, a társadalomtudo-

mány egy-egy részletkérdésének megoldására alkalmazhatók. Abban a pillanatban azonban, amikor egy konkrét, számtalan változó és bizonytalan külső feltétel által meghatározott problémával kerülünk szembe, akkor az esetek többségében ezek a modellek nem, vagy csak a ceteris paribus föltételezésével használhatók. Ezek a megoldások azonban a társadalom bonyolultságánál fogva az esetek nagy részében nem vezetnek közvetlenül használható megoldáshoz, mert a ceteris paribus feltétele nagyon messze van a valóságtól. Ezeken belül a közgazdaságtudomány, szociológia mégis olyan ügyekkel szokott foglalkozni, amelyek tömegszerűen fordulnak elő. A kelet-európai rendszerek az állami tulajdon dominanciájával jellemezhető diktatórikus rendszerek átalakítása azonban egyedi, eddig ismeretlen probléma. Ilyen még nem volt, erre az emberiség történetében most kerül először sor. Néha azokban a kérdésekben sem tudták a közgazdászok megmondani, hogy mi lesz, amelyekre számos példa volt. Például senki nem tudta megmondani, hogy Argentína miért csúszott le az országok világranglistáján az utolsó évtizedekben, és Japán miért emelkedett föl. Akkor nincs okunk azon csodálkozni, hogy nem tudjuk vagy nem tudtuk, hogy mi fog következni és mi lesz a megoldás a közép-kelet-európai térségben. Itt is lehet öt év múlva Japán vagy Német gazdasági csoda, és lehet argentin és latin-amerikai lemaradás. Szubjektíven tudjuk csak megmondani, hogy melyiket tartjuk valószínűbbnek. Ennyit arról, hogy milyen feltételek között, milyen témáról vitatkozunk egymással.

Nem értek egyet Ferge Zsuzsával, hogy mi húsz éve ugyanígy elfogultan vitatkozunk egymással. Ő szubjektív velem, én pedig vele. Én nem vagyok képes ezt objektívizálni. Fene sem tudja, hogy kinek van igaza.

Két alapvető vitakérdésben van különbség köztünk:

1. Milyen állapotban van az ország? Az én megítélésem szerint ő húsz vagy harminc éve nem hajlandó a tényekre odafigyelni. A lehetőségeket indokolatlan optimizmussal szemléli.

Lehet-e krízishelyzetben lévő országban fejlett jóléti politikát folytatni? Ő mindig azt mondja, hogy Svédország is volt rossz helyzetben, és akkor építette ki a szociálpolitikáját. Erre az én válaszom az, hogy ez nem így van: Svédország, amikor az egy főre jutó nemzeti jövedelme akkora volt, mint a miénk jelenleg, akkor a világ egyik legfejlettebb országa volt, és belső helyzete viszonylag nyugodt volt. Nálunk nem ez a helyzet. Nálunk – mint már mondtam – a nemzeti jövedelem alacsony és egyre csökken, továbbá a rés a társadalmi elvárások és a vagynak között van.

2. Az állami redistribúciót fogantató állami költségvetési mechanizmus mennyire tökéletes? Ez a második kérdés. Erre egyikünk sem mondja azt, hogy rossz vagy hogy tökéletes, de én még a kérdést föl sem vettem, nyitott kérdésnek tartom, nem foglalkozom vele, amíg ugyanúgy kell nálunk is vitatkozni, mint Amerikában vagy Angliában. Vitatkozni kell, mert így lehet kialakítani, hogy a társadalomban milyen kompromisszumos megoldásokat találunk. A vitában, hogy hogyan kell a két szélsőséget kombinálni, a szélsőséget egyikünk sem képviseli; csak megvédhetjük egymást azzal, hogy én a laissez-faire-iskolának vagyok a tagja, ő pedig mindent állami redistribúcióval akar megoldani.

Ez nem volt igazi szociológus–közgazdász vita, mert itt van egy kérdés, amelyet – Kornaival ellentétben – én nem tartok olyan világosnak, hogy valóban az infláció-e a lemaradás fő oka. Azt hiszem, a leszakadás fő oka, hogy ezt a poszt-szocialista társadalmat ilyen leromlott struktúrával és ilyen magas elvárások mellett nem lehet úgy kezelni, hogy abban a leszakadásnak nevezett szociális feszültség ne legyen releváns jelenség.

Ebben mi az infláció szerepe? Kétségtelen, hogy az infláció növekedése kedvezőtlen tényező, de semmiképpen sem sorolnám az első helyre a többi meghatározó tényező közül. Az inflációt is inkább következménynek tekintem, mint a baj okának. De fölhívom a figyelmet, hogy van itt egy lényeges kérdés. Ha meg

akarom oldani azt, hogy itt a leszakadó rétegeket jobban támogassuk, meg mindenféle mást, amit egy okos politika társadalmi követelményként megjelentet, s ha csak kis mértékben van igaza azoknak, akik sokat követelnek, még akkor is valahonnan új erőforrásokat kell mozgósítani. A Rákosi-korszak után még azt lehetett mondani, hogy túlzásba vittük a beruházásokat, és innen el lehetett vinni a pénzt, és szétosztani az emberek között, lakást építeni és meg van oldva. Ma azonban senki sem tud ilyen mozgósítható erőforrást megjelölni.

Kornai János

Ha lehet, szeretnék visszatérni a meghívóban feltett kérdésekre, és magáról a leszakadás problémájáról beszélni. Megpróbáltam átgondolni, hogy miután a jelenség ténylegesen létezik és veszélyes, és nagyon oda kell figyelni rá, melyek az okai. Hogy jelentkezik ez a mi körülményeink között?

Az első ilyen tényező, ami benyomásom szerint a leszakadás egyik fő okaként hat, az az infláció. Minél nagyobb mértékű az infláció, annál inkább lemaradnak az átlaghoz képest azok, akiknek valamilyen formában nominálisan rögzítve van a jövedelmük. A mi körülményeink között ez elsősorban a nyugdíjas réteget jelenti, továbbá minden olyan fix fizetésűt, akinek az alkupozíciója gyenga. Én azt hiszem, hogy a leszakadás és az infláció között a legszorosabb kapcsolat van. Ameddig az infláció tart, addig az állandóan újratermeli ezt a leszakadási jelenséget, és a leszakadási jelenség kvantitatíve függni fog az inflációs rátától. Hacsak átmenetileg be nem vezetnek egy olyan indexelést, amely indexelés maga az infláció felpörgetésének az eszköze lehet. De hát tudjuk, hogy milyen nagyon ártalmas és veszélyes egy generális, megkülönböztetés nélküli infláció. Itt eddig senki nem hozta szóba, ez a szó még nem is hangzott el a mai beszélgetésben, holott ez az egyik kulcskérdése a leszakadás jelenségének.

A leszakadás másik problémája a munkanélküliséggel függ össze, és ezt Kemény István nagyon komolyan elkezdte elemezni. Ezt szeretném még egy pár megjegyzéssel kiegészíteni. Azt hiszem, hogy sokféle típusú munkanélküliség van természetesen, de ha a munkanélküliség jelenlegi gerjesztőit nézzük, akkor kettőt elhatárolhatunk egymástól. Az egyik egyszerűen egy túlfoglalkoztatás abban az értelemben, hogy az adott munkahelyen, egy adott profilú termelőegységnél vagy szolgáltató egységnél, közigazgatási egységnél, bármilyen intézménynél tulajdonképpen többen vannak jelen és van munkaszerződésük, mint ahányan ennek a feladatnak az ellátásához szükségesek. Tehát ha a termelékenységet növelni akarjuk, és hatékonyan akarunk dolgozni, akkor emberek adott output mellett fölöslegessé válnak. Na most, ehhez rögtön hozzá kell tenni, hogy nagyon rossz hosszú távú politika lenne azt folytatni, amit az előző rendszer hosszú ideig csinált, hogy a munkahely megtartása kedvéért fönntartja azt a garantált munkahelyet, ahol öten vannak olyan munkára, amit ketten el tudnának látni. Amint ez változik, abban a pillanatban az a két vagy három ember fölöslegessé válik, és megjelenik mint munkanélküli. Ettől bizonyos fokig különválasztható az átstrukturálás, tehát az, amikor valamilyen iparág vagy ágazat, vagy szolgáltatási ág túl nagy, miközben máshol túl kicsi, és ezért valahonnét valahová át kellene orientálnia a munkacsoportokat. Ez esetleg azzal kezdődhet, hogy előbb jelentkezik az, hogy valahol valamilyen üzemet vagy szolgáltatási egységet be kell csukni, mielőtt még a másik helyen munkahely teremődött volna. Megint csak azt tudom mondani, hogy hosszú távon nagyon kártékony politika lenne mesterségesen konzerválni a rossz struktúrát a munkahelyek megtartása végett. Tehát én azt hiszem, hogy mind a termelékenység növekedése miatti munkaerő-felszabadítás, mind az átstrukturálás miatti munkaerő-felszabadítás hosszú távon kifizetődő; hosszú távon olyan valami, amire szüksége van a magyar társadalomnak, de

ennek fájdalmas kísérőjelensége a munkanélküliség. És akkor a következő tényezőket kell átgondolni. Az egyik – és ezt érzem a kulcskérdésnek – a gazdaság növekedésének dinamizmusa. Ez elviselhetetlenül fájdalmas stagnáló vagy pláne hanyatló gazdaságban, és a magyar gazdaság most már hosszú idő óta stagnál, vagy a stagnáláshoz közel áll. Minél hamarabb képes a gazdaság növekedni, annál inkább teremtnének olyan munkahelyek, amelyek a főlzszabaduló munkaerőt főlzsfvják. Ez a kulcskérdés. A munkanélküliségnek egyéb módon való kezelése is rendkívül fontos – én ezeket egyáltalán nem akarom negligálni, rögtön rátérek erre –, de a munkanélküliség problémájának a kulcskérdése az, hogy stagnál, vagy növekszik-e a gazdaság.

Az akkumuláció kontra szociális kiadás kérdésében itt kialakult vitáról azt gondolom, hogy ez így meglehetősen differenciálatlan vita. Én nem szeretnék ebbe így belemenni, mert szerintem ez egy rosszul feltett kérdés. Először is nem mindegy, hogy ki akkumulál és mire. És utólag igazolva érezhetik magukat azok, akik azt mondták, hogy ahhoz képest, amilyen rosszul adták ki a pénzt, jobb lett volna az emberek zsebébe adni. És ha már az emberek zsebébe adják, akkor jobb lett volna azt a pénzt, ami el lett szórva, el lett herdálva, odaadni az arra rászorulóknak. Én azt remélem, ez a reményem egyáltalán nem biztos, hogy ez megvalósul, de azt szeretném remélni, hogy a magánszektor növekedése megszünteti annak a kérdésnek a létjogosultságát, hogy az állam erre vagy arra adják-e ki a pénzt. Hízen a beruházások fölötti döntésnek minél jelentősebb mértékben azok kezébe kell kerülnie, akik a beruházással kapcsolatos kockázatot vállalják, annak az előnyeit és a kockázatát is élvezik, illetve elszenvedik. Tehát azt remélem, hogy minél hamarabb végbemegy egy olyan folyamat, amely ésszerű beruházási allokációval jár, és ezzel együtt a gazdaságot dinamikusabbá teszi. Ennek számos feltétele megvan, számos feltétele nincs meg, de ez már túlmegy ennek a hozzászólásnak a keretén, ehhez nem akarok belemenni.

Miközben a dinamizmust tartom a legfontosabb kérdésnek, közben teljes egészében egyetértek azzal – és úgy gondolom, hogy semmilyen ellentét józanul gondolkodó közgazdász és józanul gondolkodó szociálpolitikus között nem lehet abban a kérdésben –, hogy magát a munkaerő átstrukturálódásának a folyamatát különböző intézkedésekkel, mint például átképzéssel és a mobilitás egyéb eszközeinek a biztosításával elő kell segíteni. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy ehhez számtalan szervezésre és kiadásra is szükség van, de azt hiszem, hogy minden józan közgazdász és minden józan szociálpolitikus egyetérthet abban, hogy aki ennek a folyamatnak ártatlanul szenvedő alanya, azt a társadalomnak segítenie kell, és hogy a legjobb formáit meg kell találni. De ez megint csak túlmegy a hozzászólásom keretein. Hogy a most érvényben lévő, vagy tervezett munkanélküli segélyrendszerek és intézmények erre alkalmasak-e, nem tudom. Ha Ferge Zsuzsa ezt áttanulmányozta és úgy ítéli meg, hogy nem alkalmasak, bizonyára jó oka van erre a kritikára, és akkor fel kell lépni azért, hogy alkalmasabb ilyen intézmények legyenek. Igaza van abban, hogy az emberi jog azt igényelné, hogy egy olyan átalakítási folyamatnak, amelynek ártatlan áldozatai vannak, a terheit ne egyedül az áldozatok viseljék, hanem a társadalom mellettük álljon és átsegítse őket a nehézségeken. Anélkül, hogy az imént elmondottakat a leghalványabban gyengíteni szeretném, rendkívül oda kell figyelni arra is, hogy nagyon sok visszaélésre van lehetőség. Én számos visszaélésről máris hallottam, tehát a mai Magyarországon, amely tele van szürke gazdasággal, nagyon sokak számára kifejezetten kényelmes az, hogy miután valakit a munkahelyéről elküldtek, felveszi a munkanélküli segélyt, és emellett még dolgozik a második gazdaságban. Tehát a statisztikát nagyon meg kell nézni; föl kell tártani a munkanélküliség helyzetét, hogy látható legyen, lehet-e ez ellen védekezni. Nem biztos, de lehet, hogy erre megvan a lehetőség; mindenesetre itt is van egy probléma. –

Két problémáról beszéltem eddig, az inflációról és a munkanélküliségről. A

leszakadás harmadik problémája – azt hiszem, ez ennek a most használatos elnevezése – a nagy redistribúciós rendszerek átalakításának a kérdése: a nyugdíjrendszer, a betegbiztosítási rendszer, a rokkantbiztosítási rendszer, a lakáselosztás. Ezek a legfőbb elemei, de néhány más eleme is van. Itt megint csak azt tudom mondani, amit a foglalkoztatással kapcsolatban mondtam. Az átalakulásnak, a potenciális leszakadók védelmének nem az az útja, hogy konzerváljuk a rendszert úgy, ahogy az eddig volt, mert ez a rendszer túlállamosított, túlközpontosított, túl paternalisztikus volt. Nem lennék híve annak, hogy ebből egy teljesen decentralizált, teljesen piaci, „mindenki gondoskodik magáról” típusú rendszerre menjünk át. Valószínűleg még hosszú távon is kombinált rendszerekre van szükség, amelyek az állami és a magánkezdeményezést kombinálják például a betegbiztosításban, például a nyugdíjban, és különleges tapintattal kell megoldani a kívánatos kombinált végállapot és az induló állapot közötti átmenetet, tehát egy kevert állami és magánrendszerre, mint végállapotra, van szükség, és egy humánus átmenetre a mai nem jó rendszer és a kívánatos végállapot között.

A negyedik tényező, ami a leszakadás jelenségét a jelenlegi átmeneti állapotban magyarázza: a rendőrállam megszűnése. Egy csomó nyomorúság, marginalizálódás, perifériára kerülés azelőtt is volt, de valahogy nem jelent meg explicit formában. Nem hiszem, hogy a hajléktalanok csak azért jelentek meg, mert nőtt a lakásnyomor, vagy hogy önmagában az elszegényedés okozza, hogy megjelennek a koldusok. Azelőtt a koldust elkergette a rendőr, a hajléktalant beszorították egy munkásszállásra, vagy valahová, vagy elvitték javítóintézetbe stb. Egy csomó dolog explicitté válik. Ugyancsak a rendőrállam megszűnésével függ össze – részben –, hogy a bűnözés, a kábítószer problémája stb. mind a leszakadási jelenségek egy-egy tényezője. Megintcsak nem az a megoldás, hogy állítsuk vissza a rendőrállamot, hanem sok egyéb eszközzel kell beavatkozni és belemenyőlni abba, hogy ezek a problémák, amelyekkel számolni kell, enyhüljenek.

Összefoglalásul azt tudnám mondani, hogy nincs egyetlen gyógyezere ennek a dolognak, hiszen meglehetősen összetett jelenségről van szó. És a közgazdász–szociológus vitába sem szállok bele. Elnézést, nincs rá képesítesem, de magamat szociológusnak is érzem, és nem itt végződnek a partvonalak; sokféle közgazdász és sokféle szociológus van, a közgazdászok között a politikai spektrum különböző képviselői találhatók. Szóval ebbe a vitába nem szeretnék belemenni és abba a vitába sem, hogy most sok-e a pénz vagy kevés. Meg kellene konkrétan nézni, hogy a sokféle tényező együtt hogyan befolyásolja ezt a leszakadást, s ezt a három-, négy-, ötféle fontos tényezőt kellene konkrétan elemezni, s ezeknek a konkrét tényezőknek az együttes elemzése segíthet abban, hogy kialakítsuk reális elgondolásunkat a problémák enyhítésére. Súlyos gondok lesznek, de nem csak a szociálpolitika az, ahol súlyos gond van, hanem bármilyen témája kerül szóba a válságnak, a gazdaságnak, rettenetesen súlyos gondok vannak. Ez az egyik leg-súlyosabb probléma, ez nagyon súlyos probléma, ezért konkrétan külön-külön és együttvéve kell megkeresni a megoldás módját.

Ferge Zsuzsa

Néhány megjegyzés. Először: persze, hogy igaza van Kornai Jánosnak, hogy nem közgazdász–szociológus vita van, hanem tulajdonképpen vita azok között van – ahogy Szelényi Iván elmondta –, akik a piacgazdaság határait voltaképpen „természetes” határnak tekintik, és legfeljebb a határon kívül akarják az áldozatokat megsegíteni, meg azok között, akik úgy gondolják, hogy a piacgazdaságra óriási szükség van, de nem gondolják, hogy ez istentől-természettől származó adottság. Szerintük a piac is társadalmi képződmény. A határai körülbelül ott húzódnak, ahol a társadalom ezt valahogyan kidolgozza magából. Ez utóbbi

elfogás hívei szeretnék több olyan erőt látni, akár még a parlamentben is, (ahol ilyet nem látunk), akik abban gondolkodnak, hogy a piacgazdaság határait a társadalom, illetőleg a politika is csinálja.

Másodszor: tényleg igaza van Tardos Mártonnak abban, hogy itt a jóléti állam fogalmával dobálózunk, miközben ez természetesen olyan generikus fogalom, aminek rengeteg lehetséges értelme van. Valóban sokféle jóléti állam van: jóléti államnak lehet hívni még azt is, amelyik orrba-szájba segélyez és azt is, ahol segély szinte nincs és az emberek – mindegyikük – mégiscsak elfogadhatóan megélik. Mondjuk a svédek igen keveset segélyeznek, és mégis egészen jól megoldják a jólét kérdését, az angolok viszont, főleg Thatcher óta, iszonyatos mértékben, a lakosság 25–30%-át segélyezik, és a szegénység mégis döbbenetesen nagy. Olyan állam természetesen nincs, amely semmiféle szociálpolitikát ne folytatna. Vita tehát igazában arról kéne hogy legyen, hogy milyenfajta jóléti társadalmat lehetne itt elképzelni.

Harmadszor: nagyon érdekes vita a szociálpolitikáról az, amelynek a liberális felét Tardos most elmondta, tudniillik azt, hogy legyen jólét, de ne az állam csinálja, hanem a piac mellett a (piaci) biztosítás és a civil társadalom. Szeretném azonban felhívni a figyelmet arra, hogy közgazdász is sokféle van. Az utolsó néhány évben kialakult egy jelentős közgazdasági gondolkodási és kutatási irány, olyan nem egészen megvetendő közgazdászokkal, mint Amartyasen, Nicholas Barr, Anthony B. Atkinson, a London School of Economics, az egész Suntory Toyota Centre, ahol legalább tizenöten–húszan dolgoznak. Ez a társaság többek között a piaci kudarcok hagyományos elméletét kiegészíti a közösségi választás és az információelmélet megfontolásaival. Az egyik kutatási irányuk az, hogy melyek a rosszul piacsofítható szükségletek, és hogy milyen problémák vannak a piaci jellegű biztosítással. Így többek közt nyilvánvaló képtelenség a tisztán biztosítási alapú munkanélküliségi biztosítás. Hívhatom ugyan biztosításnak a dolgot akár ideológiai okokból, akár azért, hogy az emberek szimbolikus komfortérzetét javítsam, de ez nem lesz biztosítás. A tömeges munkanélküliség kezeléséből az állam nem „szállhat ki”. A második nehéz ügy az egészségbiztosítás, ahol szintén jelentősek a nálunk meg sem említett korlátozó feltételek. Sőt még a nyugdíjbiztosításnál is vannak problémák.

Az az elképzelés pedig, hogy a civil társadalom szervezeten és mondjuk úgy, hogy hiánymentesen ezt a problémát nem tudja megoldani, sajnos igen naív, talán Kemény István majd elmondja, hogy ha a magyar társadalomra van bízva amúgy általában, hogy a cigányok szegénységét oldja meg, akkor milyen klassz helyzetbe kerülünk. Sőt, még a független önkormányzat sem megoldás. E pillanatban 3000 önkormányzat 3000 módon segélyez – sokszor elképesztően. Függetlenül attól, hogy az SZDSZ vagy az MDF a többség, az önkormányzatok egy része úgy működik, hogy a segélyezettek nevét kifüggeszti, hogy a cigányoktól szisztematikusan megtagadja a nevelési segély egy részét, stb. A civil társadalom nem valami humánus, nagyszerű valami; csak olyan, mint a társadalom maga. Ha nincsenek törvények és garanciák, az önkény melegágya lehet. Utolsóként még a jóléti államról: át lehet-e lépni? Minthogy nincs egyetlen jóléti állammodell, nem lehet semmibe átlépni. Tendenciákat lehet elindítani, amelyek vagy jó felé visznek (abban az értelemben, ahogy ezt Szelényi meg Kemény elmondta), vagy a rossz felé visznek. Az én személyes véleményem az, hogy itt most olyan tendenciák indulnak el, amelyek a rossz felé visznek.

Ehhez csak két megjegyzés. Az egyik az, hogy – noha most a helyzet romlása szükségyszerű –, kérdéses, megengedhetjük-e magunknak az áldozatok nem megfelelő védelmét. Ez csak kiáleli azt, amit Tardos Márton mondott. Ha igaz az, hogy van az úgynevezett alkalmazhatatlanok mellett egy viszonylag jól képzett és jó munkaerő-stock, akkor szabad-e őket is tönkretenni, amint ez ma folyik? A másik megjegyzés egy illúzióról szól. Gyakran elhangzott ma az a fogalmazás, hogy ha

REPLIKA

majd a gazdaság beindul, akkor a gondok megoldódnak. Kemény István már utalt erre, én csak nyomatékostítani szeretném, hogy ez az úgynevezett „trickle down”-hatás a jól működő gazdaságokban sincs, legalábbis nem önmagától. Nem igaz, hogy ha egy gazdaság jól működik, akkor a szegényeknek automatikusan jó. Az igaz, hogy ha egy gazdaság rosszul működik, akkor ez többé-kevésbé mindenkinek rossz, bár a magyar helyzet azt mutatja, hogy körülbelül 10%-nak ma sokkal jobb, mint bármikor volt, sokaknak meg nagyon sokkal rosszabb, de ez ebből a szempontból mellékkérdés. Egyszerűen azzal az illúzióval le kell számolni, hogy ha majd a gazdaság jobban megy, akkor a szociális kérdések megoldódnak. Rákosiék ezt állították 1950 táján – akkor sem volt igaz. És sajnos, a piacgazdaságra ugyanúgy nem áll a tézis.

Legszívesebben egy keserű megjegyzés. Ezeket a vitákat, mint a mai – most mindegy, hogy milyen címkével – elég régen folytatjuk. És nekem folyton van egy olyan érzésem, hogy rendszerelméleti szempontból tökéletesen redundánsan működünk. Pontosan meg lehet mondani, hogy mit fog mondani Tardos, mit fogok mondani én, mit fog mondani Kemény, mit fog mondani Szelényi. Nem is tudom, hogy adunk-e még információt egymásnak, olyan mértékben előrelátható a mondandónk. Minthogy most elmegyek, hát könnyen mondok ilyet. Nem is tudom, hogy valahogy – önvizsgálattal, sokkal több vitával – nem kéne-e ezeket a mereven beásott sáncokat lazítani. Előbb-utóbb már nemcsak a hallgatóknak, hanem nekünk magunknak is unalmas az álláspontoknak az a fura lemerevedése, ami végül is semmit nem visz előre, és senkinek nem használ.

Tardos Márton

Úgy tűnik, hogy Ferge Zsuzsa és köztem a vita arról folyik, hogy hogyan célszerű elosztani a társadalom jövedelmeit, és hogy milyen újraelosztási mechanizmusokat célszerű működtetni. Meg kell jegyezni, hogy én erről a kérdésről itt tudatosan nem beszéltem. Ajóléti piacgazdaság és a liberálisabb piacgazdaság problémáját az átalakulás utáni időkben tartom elintézendőnek. Ma arról lehet csak dönteni, hogy egy átalakulási krízishelyzetben mit lehet tenni. Az én álláspontom és Fergéé húsz év óta abban különbözik, hogy szerintem a válságban nem lehet a szociálpolitika követelményeit olyan mértékben érvényesíteni, mint ahogy véleményem szerint is jó lenne. Erre azért nincs lehetőség, mert egyrészt a jövedelmek átrendezése zavart, kárt teremtene, másrészt pedig, mert nem alakult ki az a politikai erő, amelyik ezt a változtatást képes lenne végrehajtani.

A másik vitakérdés az, hogy én nem vagyok benne biztos, hogy a Ferge Zsuzsa által helyesnek tartott elosztási politika – a konkrét helyzettől el is tekintve – növelné-e oly mértékben az elosztható javakat, mint gondolja. Az a véleményem, hogy az ország jövedelemtermelő képességének fokozását alapcélnak kell tekinteni, mert a megtermelt javak növelése nélkül a szegénység problémáján sem lehet túljutni.

Ladányi János

Úgy érzem, a legfontosabb kérdés, ami itt kezd kialakulni, az az, hogy mi most az adott körülmények között nem engedhetjük meg magunknak, hogy jóléti állam legyen – amint Tardos Márton mondta –, míg Szelényi Iván ezzel éppen ellentétes álláspontot látszik képviselni.

Tardos Márton

Ebben a kérdésben én itt is már többször azt mondtam, hogy nem foglalkozok

állást. Azt gondolom, hogy egyrészt a jóléti állam fogalmát nem egyértelműen használjuk. A jóléti állam egy olyan állam, amely jelentős jövedelem-átcsoportosítással kezeli a társadalmi feszültségeket. Én arról beszélek, hogy jelenleg Magyarországon milyen mértékű jövedelem-átcsoportosítás célszerű. Annak a számba adása, hogy a szegénységi problémákkal nem kell foglalkozni és nem kell a gondok enyhítésére intézményeket létrehozni, egyszerű félremagyarázás. Én ebben a vonatkozásban a mértékektől eltekintve csak azt a kérdést hagytam nyitva, hogy a jelentős problémák kezelését milyen mértékben kell állami redisztribúcióval megoldani. A magam részéről ezívesebben látnám, hogy ha azokat biztosítási intézmények kezelnék. Véleményem szerint olyan civil társadalmat kell létrehozni, ahol a társadalom tagjainak vannak lehetőségei arra, hogy kollektíven föllépjenek a váratlan nehézségek ellen. De csak azért beszélek erről, hogy tisztázzam, hogy ezt a problémát ki akarom kapcsolni a vitából. Az az állítás se hangzott el – nem is tudom, hogy kinek a szájába lehetne egyáltalán adni –, hogy a piac mindent megold. Én biztos, hogy nem mondtam, tehát azt hiszem, ezt a kérdést is ki lehet rekeszteni a vitából. Amit azonban továbbra is állítok – és nem akarom ebben a vonatkozásban gyöngíteni a vitát –, hogy az átalakítás időszakában egy olyan ország, amely azisztematikusan túlköltsékezik, meg tudja-e oldani az egyre álsesebben jelentkező szociális problémáit úgy, hogy ezeket a nagyon indokolt kérdéseket kívánja első lépésben megoldani. Az a véleményem, hogy ez nem járhat eredménnyel. Erre azt a bírálatot kaptam Ladányi Jánostól, hogy már 68-ban is azt mondtam, hogy ez az ország olyan helyzetben van, hogy nincsen máshonnan elvehető forrása. Ezt azonban nem tekintem ellenérvnek. Nem mintha azt gondolnám, hogy a magyar kormányok 1968 és 1989 között jól politizáltak volna. Ma a szociálpolitika szempontjából azonban még rosszabb a helyzet, mint 1968-ban volt. A problémákat jövedelem-átcsoportosítással még kevésbé lehet megoldani, mint akkor. Ha az ország mondjuk 10%-kal eleve többet fogyaszt, mint termel, és az „igazságos jövedelemelosztás” érdekében további 20%-ot szeretne a szegényebb rétegeknek adni, akkor baj van. Ezt a problémát – ha felvetése indokolt is lehet – az állami redisztribúció csatornáin keresztül nem lehet megoldani. Ha ezt valaki megpróbálná, akkor tevékenysége csak egy olyan operációhoz lenne hasonlítható, amibe a beteg belehal. Az operáció első percében a kés a szívet úgy megsértené, hogy egy percig sem élne tovább. Tovább folytatva a hasonlatot, azt gondolom, hogy arra a kérdésre nem tudok válaszolni, hogy a beteg képes-e túlélni a krízist. De abban biztos vagyok, hogy egy olyan típusú operáció, ami az egész túlköltséget és a túlköltségen belül ezt az újraelosztási problémát egyszerre meg akarja oldani, az nem vezethet eredményre.

Ma Magyarországon gyakorlatilag alig van beruházás. Egyesek szerint a beruházási érték negatív. A beruházásokból tehát most nem lehet a fogyasztásra átcsoportosítani. Magyarországon nincs olyan hadiipar, ahonnan hasonló eszközre milliárdokat lehetne elvonni. Nem kétséges, hogy jó lenne az újjgazdagok fogyasztását korlátozni, azonban az itt elérhető megtakarítás sem túl sok. Én nem állítom azt, hogy az állami költségvetéstől és a honvédelemtől nem lehetne jövedelmeket átcsoportosítani. Erre az egyensúly megteremtése érdekében szükség is van. Ez azonban nem megoldás, mert annyi pénz, ami a kívánt szociálpolitikához kellene, már itt sem áll rendelkezésre. Mindebből az következik, hogy a szociális problémákat, ha nem nő ugrásszerűen a hatékonyság, nagyrészt a bérből és fizetésből élők jövedelmének átcsoportosításával lehetne csak megoldani. A kormány azonban ezt nem meri megcsinálni. Az átlag felett élők reáljövedelmét lehet, hogy elkerülhetetlenül csökkenteni kell, de ezzel a módszerrel indokolt óvatosan eljárni. 1952-ben Rákosi Mátyás próbálkozásai is sikertelenek voltak.

Volt az ország életében egy pillanat, amikor többet lehetett volna tenni. Ez 1990 májusában, a választások után volt. Ekkor a kormányfő nagy hibát követett el,

mert nem beszélt az ország nehéz gazdasági helyzetéről. Volt akkor egy pillanat, amikor ezt meg lehetett volna mondani. El lehetett volna akkor fogadtatni, hogy ez egyértelműen nem az ő bűne. Ma már kevésbé lehet megmondani. Az abszolút őszinteségre kellett volna építeni a politikát. Az SZDSZ-programban meg tudtuk csinálni, de a politikai programban nincsen benne teljesen ez, mert a programnak vonzónak kell lennie, és ez a helyzet egyáltalán nem vonzó.

Mondanék néhány példát is erre. Ki lehetne például mondani, hogy mivel Magyarországon a nemzetközi átlag fölötti a táppénzigénybevétel, főleg rövid időszakra, egyhetes betegségre nem fizet a biztosító. Arra készüljön fel a család. Megtakarítással. Ki lehetne mondani, hogy például a fogorvosi szolgáltatásokat nem fizeti a biztosító. Legalább ilyen kínos, hogy munkanélküli segély jár a bér alapján egy évig, és Ferge Zsuzsa kifogásolta is, hogy egy év után csak kevesebb van. Kimutatható, hogy a háromszázezer munkanélkülit nem bírja el a költségvetés, és ezt csak akkor lehet, ha olyan rendszerben valósul meg, hogy kevesebbet fizet, mint amennyit a törvény megígér. Azért kell kimondani, mert sokkal rosszabb helyzetben van az állampolgár, ha nem mondják meg neki, hogy miről van szó. Rossz a helyzet, ha az állampolgár és az általa használt intézmények úgy működnek, hogy nem ismerik a feltételeket. Megpróbálják kikövetelni működésükhöz az eszközöket, amelyek pedig nincsenek meg. Így a hiány valahol jelentkezni fog. Van egy rossz példa: ha a macska farkát le akarjuk rövidíteni, nem centinként vágjuk le, hanem rögtön a kívánt méretre szabjuk. A példa azért rossz, mert operációt csak egészséges emberen lehet végrehajtani, ha a beteg olyan állapotban van, hogy az operációt kibírja, és van remény, hogy utána felépül, akkor egyszerűbb egy nagyobb műtétet végrehajtani, mint farkovagdosást csinálni. Az lehet, hogy katasztrófához vezet. Csak ilyen általános szinten tudom megközelíteni a kérdést; a méreteket, a hatásokat nem ismerem.

Szelényi Iván

Csak egész röviden: Meg kell őszintén mondanom, hogy én amikor a jóléti államról beszéltem, akkor specifikusan állami redisztribúcióra gondoltam. Én azt értem, hogy vannak más lehetőségek is, csak nem tudom elképzelni, hogy számottevő állami redisztribúció nélkül azok a szociális kérdések, amelyekkel Közép-Európa szembenéz, hogyan lennének kezelhetők. Jótékonykodás lehet, de ahhoz nagyon gazdag emberek kellene és jobb, ha ezek második-harmadik generációs emberek, mert az első generáció meggazdagodni és nem jótékonykodni akar, úgy hogy arra számítani, hogy ez működjön, nem nagyon lehet. Önszegélyezés is lehetséges, de éppen azoknak van a legnagyobb szükségük segélyre, akik nem tudják magukat segélyezni, tehát valahonnan máshonnan várnak segélyezést.

A civil társadalom fogalmával már sok bajom volt idáig is, és egyre több van. Míg ezzel az „úrral” személyesen nem találkozom, nem tudom, hogy kicsoda az, nem tudom, hogy hol van a civil társadalom, nem akarok neki „adresseszálni” feladatokat. Ha azt mondom, hogy az államnak kell valamit megcsinálnia, körülbelül el tudom képzelni, hogy ki az, mert a parlamentben ott ülnek a képviselők, és azok csinálnak egy állami költségvetést, és el tudom képzelni, hogy nekik miket kell abba belevenni. De ha azt mondom, hogy ezt majd a civil társadalom megoldja, el sem tudom képzelni, hogy ki lesz az, aki ezt meg fogja oldani, és hol van az a garancia, hogy ez tényleg meg is fog történni. Tehát meg kell őszintén mondanom, hogy – bár Ferge Zsuzsával különben egyetérték, hogy valóban körbe-körbe megyünk és saját farkunkba harapunk –, én sok szempontból megváltoztattam az álláspontomat. Végül is 20 esztendőn keresztül a redisztribúció kritikájával foglalkoztam, most nemcsak beleuntam, hanem ez már történelmi feladat is. Ha majd az államszocializmus történetével foglalkozom,

megint tudok vele foglalkozni. Ma azonban nem hiszem, hogy ez a szociológus számára előtérben lévő kérdés.

Kornai Jánossal teljesen egyetértek persze, hogy valóban nagyon sok kérdést társadalombiztosítással meg lehet oldani. Ferge Zsuzsával sokat vitatkoztam erről a kérdéstről már régóta, mert én mindig úgy gondoltam, hogy nem szabad megtartani a redistribúció szent teheneit, tehát valóban nem szabad a társadalmi lét egyetlen olyan szféráját sem megtartani, amibe a piac ne hatolhatna be, és ahol ne lenne szabad a piacnak működnie. Nagyon régóta semmi rosszat nem látok abban, hogy legyen magániskola és magánbiztosító; hát persze hogy legyen, és csinálja azt, amit csinálnia kell, nőjön úgy, ahogy a piac feltételei között működni tud. De azt várni, hogy a magánbiztosítók majd megoldják az egészségügy kérdését, naiv dolog, mert nem fogják megoldani, mint ahogy a nyugdíjbiztosítást sem.

Madarász Aladár

Ferge Zsuzsának igaza volt abban, hogy bizonyos beprogramozott logikák futnak, de én azt mondanám, hogy bizonyos nyelvek szólalnak meg, amelyekben adott az, hogy mit és hogyan lehet kimondani, miről és hogyan lehet érvelni, és egyszersmind az is, hogy mit és hogyan nem lehet tudomásul venni. Ennek ellenére én felvállalom azt a máskor nem szívesen vállalt szerepet, hogy közgazdászként ingerült legyek, azért, mert némileg abszurdnak tartom azt, hogy amikor itt üldögélünk egy gigantikus állami modernizációs kísérletnek a romhalmazaán, akkor megint arról folyják a szó, hogy a piac működésének milyen kétségtelen kudarcai vannak. A piaci kudarckok léteznek és igazak, de úgy tűnik, hogy az állami kudarckok legalább annyira léteznek, és szemben a piac kudarcaival, mindent átfogóak és monumentális mértékűek. Nem lehet azzal komolyan érvelni, hogy mert ilyen, olyan, amolyan piaci kudarckok vannak a fejlett társadalmakban, valami alapvetően mást kell csinálnunk.

Az egyik csúsztatás ebben az érvelésben ez volt, a másik csúsztatás pedig az – és ez sajnos a szociálpolitika megoldásainak is a dilemmája –, amely egy európai hagyománnyal, inspirációkkal és történelmi tudattal rendelkező társadalom helyzetét úgy is látja, mintha a problémái és az ezek megoldására alkalmazható eszközei nagyjából azonosak lennének az úgymond európai jóléti államokban meglévőekkel. Ezen szoktunk veszekedni, hogy Európán mit értünk, földrajzilag mik a határai ... stb. Ezzel szemben a valóság az, hogy Magyarország gazdasági szintjét tekintve – noha ez nem szükségképpen igaz a gazdaság egyes szektoraira – egy harmadik világbeli, fejlődő ország. Ebből pedig nagyon kemény konzekvenciák adódnak például arra, hogy a munkanélküliség kezelésében – nagyjából Kemény Istvánnal egyetértek – milyen lehetőség van. Vagyis nem az a kérdés, hogy hogyan lehet ezt a munkanélküliséget felszámolni, hanem az a kérdés, hogy vannak-e az országnak olyan lehetőségei, amelyekkel egy tömeges munkanélküliséget – az aktív korú népesség 10%-át meghaladó munkanélküliséget tartom tömegesnek – olyan állapotban tud tartani, amely a társadalom működésére nem jelent elháríthatatlan veszélyt. Ez nem egy szép optimalizálási feladat, ez elég gusztustalan dolog. Ugyanúgy igaz ez a szociális ellátórendszerekre is. A magyar történelmi hagyományban – az én fölöttébb hézagos ismereteim szerint is – jellemző volt az, hogy bizonyos, egyre növekvő területeken a társadalom általános ellátási rendszerek és infrastruktúra valamelyest fölötté voltak az ország gazdasági fejlettségének. Ennek a kiterjesztése a pártállami rendszerben megtörtént, és valami igaz van abban, hogy a rendszer ezen a területen jóbb volt, mint maga az egész. Ez azonban azt is jelenti, hogy olyan igényeket támaszt, amelyeket semmilyen más rendszer jelenleg nem képes kielégíteni. Megoldási garancia-e

erre a gazdasági növekedés? Azt hiszem, hogy korlátozottabb értelemben megoldás, mint ahogyan azt Kornai János elmondta. Nem hiszek abban, hogy egy politikai értelemben demokratikusnak tűnő társadalomban a gazdasági növekedés hozamai, előnyei egyenlően oszlanak meg a szereplők között, még azt sem hiszem, hogy minden szereplő szükségképpen részesül ennek a folyamatnak az előnyeiből. Elismerem ezen a ponton azt, hogy az ilyen folyamat körüli osztozkodás és alku megköveteli – nemcsak a piaci kudarcok miatt, hanem a dolog természetéből adódóan is – az állami beavatkozást, az állam aktív szerepét, ha úgy tetszik egy redisztribúciót. Ez közgazdaságilag számomra elfogadható. Az viszont nem fogadható el, hogy ez a redisztribúció, mintegy e folyamatnak a kiindulópontja legyen. Nem, mert a folyamatot az állami redisztribúció nem képes beindítani.

A második gazdaság ügyében nem egészen értem, hogy miről van szó. Ha feltesszük azt, ami ma még nem reális, de majd talán meg fog valósulni, hogy egy alapvetően piacerő és piac által integrált rendszer jön létre, akkor a „második gazdaság” ebben szerintem jogi kategória. Magyarul és egyszerűen adócsalás. Más megkülönböztetés egy ilyen domináns szisztémában nincs; hogy ezen kívül milyen, mekkora, arról lehet elmélkedni, lehet kutatni, de nem rendelkezik olyan jegyekkel, amelyek miatt alapvetően különbséget kellene tennünk, kivéve a törvényhozást és az adóhatóságot, amelyeknek azon kell gondolkodnia, hogy hogyan lehet a belőle keletkező jövedelmeket megadóztatni.

Még egy retorikus indulatkitörés. Nagyon nem értettem Szelényi Iván nagyvonalú történeti utalásait. Az egyiket azért nem, mert Schumpeter a tiszta tőkés rendszer kreatív romboló tevékenységét egyértelműen pozitívnak tekinti, mi több, a rendszer működőképessége alapfeltételének, hiszen ilyen módon képes önmagát megújítani, helyreállítani, adaptálódni, vagyis fejlődni. Ezt lehet úgy értelmezni, hogy vajon ennek a költségei elviselhetőek-e a társadalom szempontjából, de legalábbis az eredeti kontextusban nem lehet úgy értelmezni, mint a rendszer alapvető kudarcát. A másik pedig az, hogy sokszor hallottam már a Polányi-féle mítoszt a piacról, amelyet mesterségesen és állami elhatározással létre kell hozni. Azt hiszem, hogy ez a mítosz történetileg megalapozatlan. Van igazsága azoknak az elgondolásoknak, amelyek az ilyen társadalmi mechanizmusokat – és itt az osztrák közgazdasági iskola gondolatmenetét idézem, nem is annyira a piacot, mert a piac csak származtatott kategória, hanem már a pénzt illetően is – úgy tekintik, mint amelyek spontán folyamatok termékei, amelyeket senki arra a célra nem gondolt el, nem talált ki, nem hozott létre intézményesen, nem rendelt el, noha persze számtalan ember közreműködött a létrehozásában, kialakításában, törvényes szabályozásában és funkcióinak megoldásában. Az az elgondolás, amely azt állítja, hogy azért, mert mi egy történelmileg nagyjából párhuzam nélküli feladattal foglalkozunk, aminek nem biztos, hogy van megoldása, abból arra következtet, hogy a piaci mechanizmusokat megint – miként az előző államosított rendszert – az államnak kell létrehozni, az szerintem közvetlen hatásában, gazdaság- és társadalompolitikájában kártékony, elvileg és logikailag pedig képtelenség. Ami nem jelenti azt, hogy nem fog megvalósulni, nem jelenti azt, hogy nem fog bennünket sok évre megint visszavetni.

Kemény István

A vitában fölmerült a betegbiztosítás, a nyugdíjbiztosítás és a munkanélküliség kérdése. Ezek egymástól annyira elkülönült dolgok, hogy ha az egészet úgy kezeljük, hogy lesz-e az államnak elég pénze, vagy ha nem lesz, honnan vesszük ol, akkor vitatkoznunk ezen nem is érdemes.

A betegbiztosítás ügyében – a nyugati rendszereket erősen leegyszerűsítve – gyakorlatilag három rendszert ismerünk. Ismerjük az amerikai rendszert, ami

túlnyomórészt önkéntes betegbiztosítás, a francia-német rendszert, amely kötelező betegbiztosítás önrészesedéssel, valamint a mienket, amely kötelező betegbiztosítás önrészesedés nélkül. A miénk nem működik, vagy rosszul működik, az amerikai nagyon rosszul működik, mert sokat költ és nem nyújt kielégítő szolgáltatást, a francia-német rendszer nem hibátlanul, de elfogadhatóan működik. Ezért én azt gondolom, hogy nekünk kötelező betegbiztosításra van szükségünk, önrészesedéssel. Az önrészesedés ugyanis korlátozza a pazarlást.

A betegbiztosításnak az a problémája nálunk, hogy a szürke jövedelmek irtó-zatos hányadát teszik ki az összegvédelemnek, tehát hogy ha ezt a jelen feltételek mellett vezetnénk be, akkor vagy nem lenne elég pénz, vagy pedig túl lennének terhelve azok, akik nem szürke jövedelemből, hanem kimutatható jövedelemből élnek. A megoldást csak abban látom, hogy átmonctilag egységes összegű biztosítási díjat fizessen kivétel nélkül mindenki, és ennek az összegét számítsák ki a biztosítási matematikusok az egészséggügyi költségek ismeretében. A másik lehetőség, hogy ehelyett fogyasztási adót vezetünk be erre a célra. Ezzel a kettős javaslattal, kettős lehetőséggel azt akarom mondani, hogy azt kell elkerülnünk, hogy a lakosság egyik fele fizesse ki a lakosság másik felének a kórházi költségeit.

A nyugdíjakkal kapcsolatban el szeretném mondani, hogy egy kitűnő javaslat készült nemrégiben. Volt már egy korábban készült javaslat is, a Botos-féle javaslat, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság részéről. Ez rossz javaslat volt. A Népjóléti Minisztérium részéről készült egy másik, ami szintén rossz javaslat volt. S valamilyen ismeretlen forrásból készült egy harmadik javaslat is, ami onnan tudható, hogy van egy kormányelőterjesztés, amelyikben mind a három elképzelés szerepel, tehát ez a harmadik is szerepel, csak az nincs megnevezve, hogy kik és hol készítették. Ez egy nagyon racionális javaslat, amely körülbelül úgy szól, hogy egységes összegű minimál nyugdíjat kell majd egy pár év múlva – mert van egy pár éves eltérés – fizetni szigorúan járulékból. A járulékok szintén egységes összegűek, tehát nem keresetarányos járulékok. Egységes összegű kötelező járulékból egységes összegű nyugdíjminimumot kell fizetni a létminimum körüli szinten. A többi pedig legyen önkéntes biztosítás, sok nyugdíjintézetrel. Az állami vagyonból nem szabad komoly összegeket átadni a létminimumot biztosító egységes összegű, egységes járulékú intézetnek. Ezzel szemben az állami vagyonból jelentős részt át kell adni az önkéntes nyugdíjintézeteknek, amelyek majd keresetarányos nyugdíjakat fognak biztosítani azoknak, akik ezt igénylik. Én azt hiszem, ez racionális.

A harmadik probléma a munkanélküliség. Erre nézve ismerjük Köllő János javaslatát. Ő kimutatta azt, amit mindnyájan tudunk, hogy abból, amit mi most járulékként befizetünk meg a munkaadónk járulékként befizet, abból nem lehet kifizetni a munkanélküli segélyeket: olyan eltérés van a kettő között, hogy az egész jelenlegi rendszer nem vehető komolyan. Ezért ezt a feladatot költségvetési alapon kell egyelőre megoldani, mégpedig úgy, hogy egységes összegű, minimális munkanélküli járandóság fizetődjék. Méghozzá hosszú időn át, mert nekünk a fő problémánk a tartós munkanélküliség. Ezt esetleg ki lehetne egészíteni egy keresetarányos résszel is, de ennek az anyagi hátterét én nem látom. Visszatérek arra, amit első hozzászólásomban mondtam. Magam is azt tartom, hogy az lenne jó, hogyha lenne fellendülés. Nem tudjuk, hogy lesz-e fellendülés, és ha igen, mikor. Ha lesz fellendülés, akkor ahogy telnek az évek, egyre többet fog felszívni azokból, akik időközben munkanélkülivé váltak. Arra szeretném azonban ismét felhívni a figyelmet, hogy ezt az egész munkanélküli sereget nem fogja tudni felezíteni a fellendülés. Ezért olyan társadalmi problémával nézünk szembe, amivel majd valamit hosszú távon is csinálnunk kell.

Interjú Petschnig Mária Zitával

Készült: 1991. szeptember 30-án

Készítette: Ladányi János

L.J.: Milyen gazdaságpolitikai koncepciókat ismer a leszakadással és annak kezelő-sével kapcsolatban?

P.M.Z.: A gazdaságpolitikai koncepció elkészítése pillanatnyilag, és ez a korábbi rendszerben is így volt, egyes-egyedül a kormány lehetősége. Egyetlen kormányon kívüli párt sem képes konzisztens gazdaságpolitikai program összeállítására. Az Antall-kormányban viszont több programja is készült már. Az első, az irányelveket meghatározó, a tavaly májusban előadott program, ami eléggé elnagyolt volt, és mindenkinek minden-félét megígért. Itt lett meghirdetve az úgynevezett szociális piacgazdaság, mint egyféle társadalmi formáció. Már az is vitatható, hogy ez definiálható-e társadalmi formáció-ként, hiszen inkább gazdaságműködési módot jelent. A szociális piacgazdaság – abban az értelemben, ahogy ma működik – igen hosszú évtizedek eredményeképpen alakult ki a legfejlettebb országokban. Mint cárvendzser nagyon szép deklaráció, de pillanatnyilag Magyarországon és itt Közép-Európában távolról sem realitás.

A többi – úgynevezett köztes – programmal hadd ne foglalkozzam, oly sok volt belőlük, hisz az elmúlt év a gazdaságpolitikai koncepciók vitája jegyében telt el.

L.J.: Azért beszélhetünk még az MDF választási programjáról is. Én tudom, hogy az közgazdasági értelemben nem volt teljesen végiggondolt és koherens program, de még-is csak voltak üzenetei azzal kapcsolatban, hogy a rendszerváltás és az egész piacgazdaságra való átmenet milyen áldozatokkal járhat. Mit tudna tehát arról mondani, hogy milyen üzenetei voltak az MDF választási programjának arról, hogy kik lesznek a rendszerváltás vesztesei?

P.M.Z.: A választási programok mindig politikai célból íródnak, és természetesen mindenfélét megígérnek. A májusi kormányprogramot viszont elvileg a koalícióra lépett pártok programjaiból kellett összeállítani, és ennek a legkisebb közös többszöröse az volt, hogy politikai ígéretekben gondolkodott. Megalapozatlan illúziókat keltett az, hogy rövid időn belül itt mindenkinek minden jó lesz. Azért mondtam ezt illúzióknak, mert mindezt gazdasági oldalról megalapozatlanul tette. A terv 1993-ban már gazdasági növekedést és egyszámjegyű inflációt vélelmezett. Továbbá, hogy a gazdasági növekedés mellett a belső felhasználás is nőhet, tehát a fogyasztásra és a felhalmozásra is többet lehet költeni.

A Kupa-program ezt az egészet egy évvel későbbre tolja. Nyilván amikor Kupa Mihály elvállalta a gazdasági kabinet vezetését, tisztában volt azzal, hogy rövid időn belül nem lehet a programot megvalósítani. De kénytelen volt a politika igényéhez, a választási ciklushoz alkalmazkodni, ezért 1994-re tette azt, hogy növekedés lesz, és az általános leszakadásnak – tudom, hogy nem erre gondol a kérdés feltevése során, hanem társadalmi rétegek lecsúszására – vége lesz.

L.J.: Elnézést, hogy közbeszólok, de azért akármilyen sok mindent ígért az MDF választási programja és akármennyire sok mindent ígért még a Kupa-program is, azért az igazi szegényekről nem nagyon esik szó egyikben sem. Arról meg pláne nem, hogy mit lehetne ezzel kapcsolatban tenni.

P.M.Z.: Ezzel teljesen egyetértek. Ezt úgy is mondhatnám, hogy a „mézesmadzaggal” elintéztetnek vélték. Másrészt pedig azt mondták, hogy majd a helyi közösségek és helyi önkormányzatok lesznek hivatva a szociális gondok enyhítésére – tehát nem tekintették ezt kormányzati feladatnak. Részint pedig problémák tömege maradt elhallgatva, kifejtetlenül. Ha ezt kérdezi, akkor azt kell mondanom, hogy a programokban valóban komoly hiányok voltak, de nemcsak az elosztási oldalon, hanem sajnos a termelésin is. S itt látom igazából a feszültséget, hogy tudniillik a termelési oldal felhajtóerőinek a

mozgásba hozatala nélkül teljesen reménytelen többletelosztási forrásokról beszélni, vagy azokról rendelkezni. Illetve lehet rendelkezni, de kizárólag az infláció számlájára, inflációt gerjesztve és látszólagos jövedelemnövekedést produkálva, ami tényleg látszat, mert addig él, amíg az ember megkapja a járandóságát, és aztán, amikor elmegy vásárolni, kiderül, hogy a többletpénznek gyöngé a vásárlóereje.

L.J.: Mit gondol, elképzelhető-e a demokratikus átmenet és a piacgazdaságba való bekapcsolódás, ha ilyen ütemben nő a leszakadók száma Magyarországon?

P.M.Z.: Úgy gondolom, hogy 1991 őszén a belpolitikai helyzet sokkal rosszabb, mint a kormány hatalomra kerülésekor volt. Megítélésem szerint annak is köszönhetően, hogy a kormány másfél évvel ezelőtt nem akarta, vagy nem látta át azokat a nehézségeket, amelyekről szólnia kellett volna. Ehelyett olyan illúziókat keltett, amelyek számonkérése tulajdonképpen most kezdődik. Egyidejűleg azonban a kormányzat elfelejtette – és nagyon jóhiszemű vagyok, amikor ezt az ígét használom: „elfelejtette” – a gazdasági átmenet törvénykezésének a siettetését, azaz termelési oldalról megalapozni mindazt, amiből az elosztási oldalon adni lehetne és kellene. Az 1990-es esztendő úgy telt el, hogy a korábbi kormányzati és gazdaságpolitikai döntések eredményei máig áthúzódtak, és ennek a hasznát élte föl és takarította be a kormány. Ahhoz azonban, hogy új erőforrások keletkezzenek, új energiák szabaduljanak fel 1991 őszére, már az elmúlt év nyarán, de legkésőbb ősszel meg kellett volna indítani azt a törvénykezési folyamatot, ami elmaradt. Ami tisztázta volna a befektetési lehetőségeket, a privatizáció és tulajdonátalakulás formáit. Most nem akarok belemenni abba, hogy ehelyett mi minden mást csináltak, ami nem mozdította előre a termelési oldalt, és nem támogatta az elosztási lehetőségeket. Ehelyett az ideológiai előrehaladás – ha egyáltalán „előrehaladásnak” nevezhető a történelmi visszatekintő magatartás – volt a meghatározója ez ideig a kormányzati tevékenységnek.

A belpolitikai helyzet rosszabb, feszültségekkel teltettebb a korábbiaknál, tehát ha a kérdés az, hogy látok-e lehetőséget arra, hogy az átmenetet békésen megússzuk, akkor erre csak azt tudom válaszolni, hogy sokkal kevesebb lehetőséget látok, mint mondjuk egy évvel ezelőtt.

A külpolitikai helyzet is sokkal rosszabb, mint volt egy évvel ezelőtt, és a magyar külpolitika sem járult hozzá ahhoz, hogy a térségben béke legyen. El tudom képzelni, hogy a határok mentén lesznek területi villongások, harcok, aminek lehet egyféle belpolitikai feszültségeket levezető ereje és szerepe. De semmiképpen sem válik a térség a külföldi befektetők előtt megnyugtatóvá. Ellenkezőleg! Ugyanakkor tudjuk, hogy a magunk erejéből rettenetesen nehezen és nagyon-nagyon lassan tudunk csak a gondokból kimászni. Vagyis: a külföld nélkül nem megy. Ezért a külföld bizalmát elveszíteni – és itt nyilván a fejlett világra gondolok – a legnagyobb pazarlás, amit csak elkövethetünk.

L.J.: Most a munkanélküliségről szeretném kérdezni: Magyarországon ma három-száz ezer körüli munkanélküli van. Ha a kormány meglépte volna azokat a lépéseket, amelyeket meg kellett volna lépnie, akkor valószínűleg ma még több munkanélküli lenne. És még csak arra sem lehet számítani, hogy ezeknek a nagy része átmeneti munkanélküli lesz, mert ez a gazdaság még mindig szűkülőfélben lévő gazdaság, a külföldi tőke – ahogy Ön mondta – nem nagyon jön, másrészt pedig a munkanélkülivé válóknak egy jelentős része átképezhetetlen vagy nagyon nehezen átképezhető munkaerő. Én itt csapdát érzek. Egyfelől nagyon nagy mértékű üzembeszárásokra lenne szükség, hogy a gazdaságot rendbe lehessen hozni, másrészt pedig itt van a munkanélküliség problémája, amit ha valamilyen módon kezelni próbálnak, az újból nagyon magas költségvetési terheket jelenthet. Mit gondol ezzel kapcsolatban?

P.M.Z.: Sokféle gondolatom van a munkanélküliségről. Egyrészt az, hogy eleve nem volna szabad megnyugodnunk abban, hogy mondjuk elérjük azt a 8-10%-os munkanélküliségi rátát, ami a tőkés országokban szinte természetes, és amivel ők együtt tudnak élni. Ezt a „megnyugtató” választ azért nem lehet nálunk elfogadni, mert egészen más

REPLIKA

a fejlett világban a 8%-os munkanélküliség, mint nálunk, ahol egyáltalán nem szoktak hozzá az emberek ahhoz, hogy munkanélkülivé váljanak. Nincsenek erre főkészülve sem szellemi, sem pedig anyagi tartalékaikat tekintve. Nálunk nem arról van szó, hogy a dekonjunktúra miatt átmeneti a munkanélküliség, hanem arról, hogy a rendszerváltás következtében – most a gazdasági rendszerváltásra gondolok – valóban kiderül: évtizedeken keresztül rettenetesen rossz gazdasági struktúrára felfűzve dolgoztak azok a milliók, akiknek ma csak egy más piaci-termelési szerkezetben lehet megtalálni újra a helyét.

Azzal már vitatkoznék – amit az elején említett –, hogy ha a kormány meghozta volna azokat a gazdasági törvényeket és a többi, akkor nagyobb lenne a munkanélküliség. Valóban nagyobb lenne, de egyidejűleg nagyobb lenne, jobb lenne a kilátás a felszámolására is. Úgy látom, most úgy nő a munkanélküliség, hogy a kormány érdemileg nem foglalkozik vele, ehelyett folyamatosan veszi vissza a prognózisait is. A nyáron még azt mondta, hogy év végére elérjük a négyszáz ezer főt. Most még csak a háromszáz ezernél tartunk. Az adatok szépítése – meggyőződéseim szerint – egyféle ilyen politikai hangulatsíftó szándékkal is történik.

Visszatérve arra, hogy ma a munkaerő-problémának a leépülő oldala látszik, s a felépülést hordó befektetések nem tudnak ellensúlyt képezni. Nem is csoda, hisz a befektetők elbizonytalanodtak. A tisztázatlanságai miatt egy éven keresztül húzódó kárpótlási törvény az egész ingatlanbefektetést „lebegtette”. Ha nincs ingatlan, nem tudja megvenni a külföldi vagy a belföldi az ingatlant, így nem fektet be. A külföldi nem érti a bérleti jog privatizálását. Ha az elmúlt másfél év átalakulását is visszamenőlegesen revízió alá akarják venni, ez megintcsak nem ösztönzi a befektetéseket. Megintcsak oda jutunk, mint az elmúlt rendszerben: a vállalkozások indításának a politikai, bizalmi tőkéje is hiányzik. A Kupa-programnak az volt az „újdonsága” – idézőjelbe téve –, hogy letett egy bizonyos „mátrixot”, ami meghatározta: milyen törvényeket milyen menetben kell elfogadni. Kiderült, hogy ez nem megy. Kiderült, hogy Kupát is bele lehetett kergetni abba a zsákutca, ami a kárpótlási törvényt és az egyházi vagyronról rendelkező törvényt jelentette, ami visszafogja magát a privatizációs folyamatot és időben elhúzza a tulajdon újraelosztásával való foglalkozást. Ahogy a kormány formálódó privatizációs stratégiáit látom, nem tartom megnyugtatónak a munkanélküliség felszámolásával való, termelési oldalról történő foglalkozást. A levezetésére előirányzott szolidaritási alap, amelynek a képzésére ma 6% a javaslat, inflációs megoldás. A 6% beépül a vállalati termelési költségekbe, a termelési költségek pedig áthárulnak az árakon keresztül. Tehát ez egy visszaütő redisztributív technika, de nem valószínű megoldás.

L.J.: Azzal egyetértek, hogy ez a probléma, mint minden más hasonló probléma, csak termelési oldalról oldható meg, de azért a világon nincs egyetlenegy ország sem, ahol létezett volna egy olyan automatizmus, hogy a gazdasági növekedéssel párhuzamosan a munkanélküliség és a szegénység automatikusan visszaszorult volna.

P.M.Z.: Ez a tercier szektor előrehaladásának köszönhető elsősorban, mert ott nagy az eleven munka szükséglete. A tőkeigényes technikai fejlődés ugyan berobbanhat, tehát nőhetnek a beruházások, de ez nem jár párhuzamosan a foglalkoztatottság növelésével. Nálunk borzasztó nagy lehetőségek vannak pont a tercier szektornál a fejlesztésben, hisz itt nullán állunk. Elsősorban ezeken a területeken lenne lehetőség a foglalkoztatásra.

L.J.: Csak a tercier szektornak köszönhető ez? Nem köszönhető a jóléti állam mindenféle munkaügyi és szociálpolitikai intézkedésének? Hiszen például itt van Svédország, ahol előbb volt jóléti állam, mint gyors gazdasági növekedés és a tercier szektor felfutása. Nagy kérdés, hogy a jóléti állam teremtette-e meg a gazdaság fejlődésének a lehetőségét, vagy pedig fordítva történt ez.

P.M.Z.: Azt hiszem, fordítva történt, de én a tercier szektorba beleérttem azt is, amit Ön gondol, a szociális gondoskodást. (...)

L.J.: Hogyan lehetséges a szociális gondoskodás fokozása ma Magyarországon, amikor ez többnyire költségvetési kiadást igényel, és most az lenne a feladat, hogy a költségvetés deficitjét valamilyen módon csökkenteni lehessen? Lát itt egyáltalán valamilyen kiutat?

P.M.Z.: Ez megint egy nagyon nagy kérdés. Jövedelmet kell kivonni egy olyan országból, ahol a jövedelemtermelés csökken. (A GDP ebben az évben is 6-7%-kal csökkent. Egyáltalán nem hiszek abban, hogy jövőre 2-3%-kal növekedhet. Legjobb esetben is 0 lesz a GDP-növekedés.) A csökkenő jövedelemből kell a külföld részére adósságot, kamatot törleszteni, ami azt jelenti, hogy még a megtermeltnél is kisebb lehet csak a belföldön felhasznált jövedelem. Vagyis reál oldalról nem megalapozható a többletelosztás, viszont a várakozások rettenetesen nagyok. Ilyen esetben azt lehet tenni, hogy radikálisan át kell rendezni az eddigi elosztási rendszereket. A kérdés az, hogy vállalja-e ezt a politika. Az 1992. évre előirányzott költségvetés meg se kíséri ezt az átrendezést, hanem továbbra is a lefelé menő spirál csapdájában vergődik. Ekkor csak a további megszorítás marad, ráadásul nem szelektív megszorítás, hanem globális, mindenre kiterjedő. Egyedül egy területen látni valamiféle átrendezést, éspedig kényszerátrendezést: a központi és a helyi költségvetés között. A helyi költségvetésnek azt mondják, hogy vegyen ki adókat, azaz a központi költségvetés hiányát az önkormányzatokhoz decentralizált feladatokkal próbálják mérsékelni.

L.J.: És a terheknek milyen újraelosztását, milyen átrendezését javasolja?

P.M.Z.: A gazdasági rendszerváltáshoz hozzátartozik a rettenetesen nagy – a GDP több mint 60%-ának újraelosztását jelentő – redistributív szisztéma átalakítása is. Nemcsak mennyiségi értelemben, azaz leszorítva az államháztartás GDP-hez viszonyított arányszámát, hanem minőségi értelemben, a feladatok átrendezésével. Elsődleges cél, hogy a gazdaság önfinanszírozó legyen, és ne a költségvetés tartsa el. Ha a gazdaság önfinanszírozó, akkor nem kell annyi jövedelmet átcsoportosítani, illetve a gazdaságból elvont jövedelmek meghatározott állami feladatokat finanszírozhatnak. Gondolok a hagyományos belvédelmi, külvédelmi állami funkciókra, az államigazgatásra, adminisztrációra stb. Természetesen ezen területek megfelelő koncepció alapján való átrendezésével, nem úgy, ahogy ezt a mai kormányzat csinálja. Én gondolok az alapvető oktatási – rettenetesen fontos az oktatás! –, alapkutatási, egészségügyi és szociális kiadások finanszírozására.

A korábban mindent magára vállaló állam feladatainak megosztásáról lenne szó: a gazdálkodók, a lakosság, az önkormányzat, tehát a jövedelemtulajdonosok és az állam között és ennek megfelelő jövedelem-újraelosztásról. Ez jelentette volna azt a költségvetési reformot, amit 1988 óta Kupa Mihály vezetésével készítették elő, és ami úgy tűnik, hogy gellert kapott akkor, amikor Kupa Mihály pénzügyminiszter lett. Ő ugyan „bevállalta” ezt a gazdaságpolitikai programba és „be van ígérve” az IMF-nek is, de az, ami ebből a parlament elé kerül majd, nem más, mint egy technikai szabály.

Az átrendeződésnek az egymással konszenzusra jutó társadalmi csoportok között kell létrejönnie. Tehát nem úgy, hogy az állam vagy a pénzügyminiszter azt mondja, hogy ez állami, ez meg nem állami feladat. Ezt a társadalmi konszenzust nem tudom másképp elképzelni, mint a politikai pártok megegyezéseként. S itt nemcsak a parlamentbe bekerült hat pártra gondolok, hanem a parlamenten kívüli releváns pártokra és érdekképviselőkre is. A körükben újrafogalmazott feladatok és az azokhoz tartozó finanszírozási források újraelosztását kellene hogy jelentse a költségvetési reform, aminek a hiánya miatt rettenetes feszültségek lesznek, mert nem változik semmi, csak globálisan szorítanak, tehát mindenki visítani fog. És mindenki jogosan fog visítani.

L.J.: Nem valami nagyon hasonló dolog történik ebben a vonatkozásban ma is, mint ami most már legalább tíz éve a különböző kormányok alatt is történt?

P.M.Z.: De, ez teljesen ugyanaz.

L.J.: Hogy azéles társadalmi konszenzus kellene ahhoz, hogy meg lehessen lépni azokat a lépéseket, ami a nagyon veszteséges vállalatoknak a felszámolását, és így

REPLIKA

tovább, jelentette volna? Mivel sosem volt ilyen széles társadalmi konszenzus, ezért nem merték ezt megvárni. Az utolsó pillanathan visszafogják ezeket a lépéseket; mégiscsak megkapják a szubvenciókat ezek a vállalatok, és így még rosszabb helyzetbe kerül az ország. Tulajdonképpen gazdasági struktúraváltás helyett életszínvonal-megszorítás az, amivel próbálkoznak. Én ezt borzasztóan hasonlóknak tartom ahhoz, ami a rendszerváltás óta is történik.

P.M.Z.: Nagyjából egyetértek, a költségvetési vetülete is ugyanaz. De egy kicsit azért mégis más a helyzet. Valóban megpróbálnak mindent az élethez tartás érdekében, de azért valami megindult, ez a munkanélküliség növekedésén is látszik. Valami elindult, de valóban nyomasztó feszültségekkel megy a dolog és kérdéses, hogy túléljük-e. Nálunk nem konjunkturális visszaesésről, nem a beruházások átmeneti megtorpanásáról van szó – hát ez a tragédiánk. Hanem arról, hogy egy működésképtelen rendszer teljes csódtömegét kellene úgy felszámolni, hogy közben ne sérüljön senki, sőt sikerek legyenek.

Ma súlyosabbnak látom a helyzetet. Nemcsak az adósság miatt, hanem azért is, mert a lehetőség kihasználása maradt el a termelés oldalán. A Németh-kormány – paradox módon – sokkal jobb, konzekvensebb programmal állt elő, mint amit az Antall-kormány májusban előadott. Az életszínvonalnál az a kérdés, hogy van-e értelme az életszínvonal csökkenésnek. Van-e olyan hozadéka, amiért megéri vállalni az átmeneti romlást, mert meglesz az eredménye? Ez volt a kérdés a hetvenes években, amikor azt lehetett erre válaszolni, hogy nem, zsákutcában vagyunk. A zsákutcában az elosztási oldalon próbálunk mindig valamit vakargatni, ami egyszer el fog fogyni, és egyszer az egész fel fog robbanni. Azért mondom zsákutának, mert már nincs is ezen a társadalmon mit megszorítani, és közben a termelési oldalnak az átalakítása lefékeződött.

L.J.: Lát valami kitorési lehetőséget ebből a zsákutából?

P.M.Z.: Ma Magyarországon nemcsak tőkehiány, hanem piachiány is van egyidejűleg. Szűkülő belső piac, összeomlott szovjet piac, csenevész, ma még inkább gyengélkedő közép-európai piac és vonakodó Nyugat-Európa. Vagyis a sok szék között tulajdonképpen a földön ülünk. Ez a piacprobléma, amivel a tőkeprobléma is összefügg. Nincs belső tőke, mert nem volt értelmes belső felhalmozása a lakosságnak, az ismert jövedelmekből nem is lehetett. A nyugati tőke is meglehetősen akadozik. Már korábban is úgy láttam, hogy nekünk az európai piacokon – beleértve Németországot is – nagyon kevés keresnivalónk van. A németek igencsak el lesznek és el vannak foglalva az egykori NDK-val, a franciák soha nem értették meg ennek a térségnek a problémáját, a britek messze vannak, nem túl izgatottak Kelet-Európa ügyében, a többiek pedig igazából a periferián vannak. Az USA-ban azt sem tudják, Budapest minek a fővárosa. Tehát semmi más nem marad, mint a délkelet-ázsiai és a japán tőke. Erre kellene tenni. De a legutóbbi kormányzati megnyilatkozások is azt bizonyítják, hogy nekünk ez nem igazán imponál. Pedig a világon itt van tőke, és nekik van szükségük arra, hogy terjeszkedjenek. És ezek tudják azt, hogy lehet a semmiből teremteni, ahol minden pusztá, mint nálunk a magyarországi válságövezetben, hogy hogy lehet ott valamit elindítani. De úgy látszik, hogy ezt a lehetőséget is elügyetlenkedtük. Ezt látnám megoldásként.

L.J.: Igen, én ezzel teljesen egyetértek, de azért amennyire én ismerem ezeket a távol-keleti cégeket, nagyon nehezen tudom elképzelni, hogy valami csúcstechnikával nagy sikereket lehessen elérni olyan helyeken, ahol eleinte még az is gondot okoz, hogy minden nap és többé-kevésbé józanul be kell menni dolgozni.

P.M.Z.: Ön azt kérdezte tőlem, hogy milyen lehetőségeket képzlek el. Hát, én ezt képzelem. Ha semmit nem tudunk elképzelni, akkor kész. Akkor semmi. Hetedik tükör nincs!

L.J.: Én borzasztóan igyekszem mindent elképzelni, csak hát ennyire képzetlen munkaerővel ez nem nagyon megy.

P.M.Z.: Van úgy, hogy a tőke odamegy, ahol a legrosszabbak a körülmények. Sokszor

a bosszre játszóknak nyernek a legnagyobbat a tőzsdén. Ha az emberek nem vállalkoznak újra, akkor nem lehet mit kezdeni, akkor erre nem tudok mit mondani.

L.J.: Én mégis attól tartok, hogy a legegyszerűbb választásban, ahol ráadásul még a cigány népesség aránya is meglehetősen magas, ugyanakkor az emberek – és ez a Távol-Kelethez vagy Dél-Amerikához képest nagy különbség – mégiscsak hozzászoktak az elmúlt négy évtized alatt valamifajta létbiztonsághoz, ez a high-tech dolog nem lesz nagyon járható út.

P.M.Z.: A kormányzat felelős azért is, mert programjával és megnyilvánulásaival inkább megnyugtatja az embereket ahelyett, hogy fölrázná őket. Még mindig az a szemlélet uralkodik ennek következtében, hogy hát „majd megoldják”. A kormány nem mondta meg, hogy csak az a megoldás, amit az emberek maguknak kieszennednek. Nem mondta meg, hogy a szociális háló nem létezik, vagy hogy nagyon lyukasra tudja csak szőni. Kiszámoltam most a júliusi adatok alapján, hogy több mint hárommillió ember a létminimum alatt él. Ez derül ki a hivatalos adatokból. Nemrég készült egy vizsgálat a bemozdott jövedelem alapján. Ebből az jött ki, hogy az átlagjövedelem tizenhétézer. Vagyis minden család még egy havi átlagot hozzákeres ahhoz, hogy megéljen.

Nem tudok mit tanácsolni annak a rétegnek, amellyel nem lehet mit kezdeni, amelyik nem akar semmit. Elmúlt már az az idő, amikor volt osztogatni való, és valahogy meg lehetett élni a sok gyerek utáni családi pótlékból, segélyekből. Ez nem megy.

L.J.: Biztos, hogy ez csak az akarásnak a kérdése? Azokat a körzeteket, amelyeknek a problémáiról most Önt kérdezem, évtizedeken keresztül, szisztematikusan lepusztították. Tanácsot, iskolát, üzletet, orvost, munkalehetőséget, egyszerűen mindent elvettek. Mindenki, aki tehette, elköltözött. Mára csak a legelesettebbek maradtak. Ezért én azt kérdezném: teljesen elképzelhetetlennek tartja-e, hogy egyfajta neolibertális gazdaságpolitikát össze lehessen kombinálni ezeken a leszakadt területeken valamilyen New Deal-es gazdaságpolitikával? Teljesen elképzelhetetlen lenne, hogy ezeknek a különben reménytelenül leszakadó társadalmi csoportoknak a számára meg lehessen finanszírozni olyan projekteket, amelyek biztosíthatnák a versenybe való bekerülésük lehetőségét?

P.M.Z.: Nem tartom elképzelhetetlennek. Különböföle közmunkákra gondol, ugye? Nem tartom elképzelhetetlennek, de ebben a költségvetésben, ami mentes az államháztartási reformtól, ebben nem. Ebben nem fér bele. Említettem, hogy ez a költségvetés globális megszorítási elven alapszik, és semmiféle más koncepciót nem tartalmaz.

A nemzetközi szervezetek érdekes módon kezdenek rájönni, hogy a kelet-közép-európai térség egészen más, mint amire receptjeik szólnak. Amikor a második világháború véget ért, akkor Nyugat-Európa mindent megpróbált, hogy összeszedje magát. Kiderült 1947-re, hogy nem megy, pedig ott nem verték szét a piacgazdaságot, nem számolták fel az emberekben a vállalkozói készséget, a gazdasági racionalitás szerinti magatartást, gondolkodást, életvitelt és így tovább. Ott „csak” háborús károk voltak. Nem verték szét az országok közötti integrációt, megmaradt a belgazdasági piaci integráció. Ennek ellenére 1945 és 1947 között szinte teljesen béna volt Nyugat-Európa. És kellett hozzá az az – akkori dollárban számítva – tízenhárom milliárdos Marshall-segély, ami gyakorlatilag 1953-ra meghozta a fellendülést, Nyugat-Európa talpraállását. És 1947-ben megnyitják a Valutaalapot és a Világbankot ugyanezekre a célokra. Közép-Európában most ért véget a világháború, sokkal rosszabb körülmények között, mint 1945-ben. Ezért újra kell tárgyalni minden megállapodást, ami korábban létrejött, mert a korábbi megállapodások, nemzetközi szerződések és azok játékszabályai egy egészen más szisztémára épültek fel. Új helyzet van a világban, újra kell tárgyalni mindent. Eddig ez elmaradt. Most kezdenek gondolkodni azon – amikor fokozódó feszültségekkel találják magukat szemben –, hogy új megoldások kellenek. Azt hiszem, hogy ez most már egy kicsit azért késő. Abból a szempontból mindenképpen, hogy túl sok az értelmetlen áldozat ...

✱

REPLIKA

Interjú Bauer Tamással

Készült: 1991. október 6-án

Készítette: Ladányi János

L.J.: Beszéljünk a dolog gazdaságpolitikai részéről, hiszen a leszakadás nemcsak, sőt úgy gondolom, hogy nem elsősorban szociálpolitikai kérdés. Tehát akkor úgy lehetne feltenni a kérdést, hogy elképzelhető-e valami olyan, még többé-kevésbé racionális és megvalósítható gazdaságpolitika, ami mellett nem kell számolni a tartós leszakadás magas arányával.

B.T.: Olyan gazdaságpolitika ma nincs. Ez szociálpolitikai kérdés. Maga a gazdaságpolitika ezt nem tudja elérni, ez nyilvánvaló. A gazdaságpolitika ezt akkor tudja esetleg elérni, amikor egy ország tartós konjunktúrában van. De Magyarországon belátható időn belül nem lesz tartós konjunktúra. Tehát egy olyan konjunktúra, mint a nyugat-európai országok második világháború utáni konjunktúrája, tud olyan helyzetet teremteni, amikor nagyon határozott és sok segyvert alkalmazó szociális politika, szegénypolitika nélkül föl sem merül ez a kérdés. Tehát csak egy hosszú, tartós konjunktúrában alakulhat ki ilyen helyzet. Magyarországon ilyen helyzet a mi életünkben már nem lesz.

L.J.: Világos. De mégis igaz az, hogy különböző gazdaságpolitikai stratégiák, különböző ütemben, különböző számú leszakadást eredményeznek.

B.T.: Egyrészt minden ma lehetséges magyar gazdaságpolitika szerint Magyarországon a következő években nagyon súlyos munkanélküliség lesz. Másrészt Magyarországon a következő években a lakásügy és az iskolaügy nem fog fejlődni, hanem hanyatlani fog. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetben nagyon súlyos leszakadási veszély áll fenn. Ezt nagyon jól tudjuk, mert a dolog kulcsa ez a három kérdés: munkanélküliség, lakás- és iskolaügy. Ezt megtanultam a szociológusoktól, hogy a lakás- és az iskolaügy a tartás, tehát az örökletes elszegényedésnek a kulcskérdése. Ezek pedig romlani fognak a következő években. Úgyhogy itt a gazdaságpolitikák között, amelyek felmerülhetnek, csak annyiban képzelhető el különbség, hogy milyen időtávban adnak esélyt ennek a folyamatnak a megállítására. Hogy adnak-e reményt arra, hogy ez mondjuk öt év múlva megáll és megfordul, vagy mondjuk egy argentin típusú tizenöt éves hanyatlásnak nézünk elébe. Ebben látok csak különbséget a különféle gazdaságpolitikák között.

L.J.: Nem gondolod, hogy a mai kormány mellett is fennáll annak a veszélye, hogy – hasonlóan az előző magyar kormányokhoz – a társadalmi feszültségektől visszarettenve lassítják a szükséges gazdasági változásoknak az ütemét?

B.T.: Szerintem nem társadalmi feszültségektől visszarettenve teszik ezt, vagy attól is visszarettenve teszik ezt. De hát a társadalmi feszültségeket nem tudják mérsékelni. Szóval, most a helyzet más, mint modjuk tíz éve volt, mert akkor a dolog úgy nézett ki, hogy vállaljuk a munkanélküliséget, vagy nem vállaljuk a munkanélküliséget. Most a kérdés így nem merül föl. Munkanélküliség – akár tetszik, akár nem – van és lesz. Van és nőni fog. Nincs eszköze ennek a kormánynak, egyszerűen nincs eszköze ennek a kezelésére, vagy megfékezésére, legfeljebb csak retorikus szinten.

L.J.: Gondolod, hogy a privatizáció lassításával...?

B.T.: Nem. A privatizáció lassítása nem állítja meg a munkanélküliség növekedését. Ez egy nagyon elterjedt feltevés, hogy a gyors privatizáció növeli a munkanélküliséget, a lassítása pedig mérsékli, de ez akkor lenne igaz, ha azokat az állami vállalatokat, amelyeket nem privatizálnak, fenn lehetne tartani. Mert ugye abból indul ki ez a feltevés, hogy az állami vállalat nem fog elbocsátani, a magánvállalat meg igen. Csak-hogy az állami vállalat sem fogja megtartani őket, mert összeomlik ...

L.J.: Igen, de nem ezt akartam kérdezni, hanem: nem gondolod-e, hogy ilyen okok is szerepet játszanak a kormány részéről, amikor szándékosan lassítják a privatizációt?

B.T.: Nem, ezt nem gondolom. A privatizációt a kormány nem szándékosan lassítja.

Csak egyetlen területen, a bankszférában. De egyébként egyszerűen a privatizációt a kormány mindenképpen szoros ellenőrzése alá akarja vonni, és ennek az a következménye, hogy lassú a privatizáció. Én ezt így látom. Nem foglalkoztatási meggondolásokból teszi ezt. Legalábbis én nem vettem ezt észre.

L.J.: Az infláció kezelésében sem játszik semmilyen szerepet a társadalmi feszültségek csökkentésére való törekvés?

B.T.: Az infláció növekedése maga is nagy feszültségekkel jár. A kormány nem folytat határozott inflációellenes politikát. Azért nem folytat, mert enged mindenképpen egyéb költségvetési ügyekben, és így nem tud elég kemény lenni az infláció ellen. De nem azért, hogy ezzel társadalmi feszültségeket mérsékeljen, hanem azért, mert a hatalmi-politikai törekvéseknek nem tud ellenállni, és nem is akar.

L.J.: De ha valamivel szélesebb társadalmi bázisra támaszkodhatnának – gondolhatják ők –, akkor inkább ellen tudnának állni.

B.T.: Ez igaz. Úgyhogy ahhoz, hogy ellen lehessen állni az inflációnak, ahhoz nagyon széles társadalmi bázissal nagyon kemény berkormányzó politikát kellene megvalósítani. De hát ilyen széles társadalmi bázisa ennek a kormánynak már nem lesz. Egy új kormány fölvehet ilyesmit. És vagy sikerül, vagy nem. Egy olyan kormánynak, amely már másfél évet dolgozott, annak már erre nincs esélye.

L.J.: Tehát ha jól értem, akkor az nem kérdés, hogy lesz-e munkanélküliség. Az a kérdés, hogy milyen mértékű lesz a munkanélküliség. Az azonban még kérdés marad, hogy hogyan lehet kezelni ezt a munkanélküliséget.

B.T.: Természetesen.

L.J.: Mit gondolnak erről azok, akik a szabad demokratáknak tanácsokat szoktak adni? Előrebocsátva, hogy nyilván ebben a kérdésben is sokféle tanácsot lehet adni.

B.T.: Egyfelől a társadalmi lelkiismeret azt kívánja, hogy legyen egy olyan munkanélküliségi ellátás, ami tisztos megélhetést biztosít erre az időre. Ugyanakkor ez mindenféle visszaélésre, nagyon kiterjedt visszaélésre ad módot. Akármerre jársz az országban, mindenütt azt hallod, hogy ebből visszaélés következik. És ez a visszaélés be is következik. Azt állítják az emberek, hogy nagyon sokan ...

L.J.: A „szomszéd”.

B.T.: A „szomszéd”, persze. A „szomszéd” visszaél. – Hát ezzel a dilemmával kell a kormánynak is szembenéznie és egy ellenzéki pártnak is. A dilemmát megkönnyíti az, hogy a költségvetés olyan katasztrofális helyzetben van, amilyenben, mert ez a költségvetési szempont is arra késztet mindenkit, hogy mérsékelje a munkanélküli segélyt. És ez most be fog következni és...

L.J.: Más lehetőség nincs a munkanélküliség kezelésére? Például új munkahelyek teremtése ...?

B.T.: Persze, munkahelyteremtés az kell. Vállalkozások támogatása is kell Magyarországon. Sok százezer kisvállalkozásnak kell létrejönnie és növekednie. Azok a legolcsóbb munkahelyek, amelyek kisvállalkozásban vannak. Ezt kell csinálni, ez még egy olyan dolog, amit mindenki tud. Hát én is, meg mi is mint SZDSZ-esek, ezt gondoljuk.

L.J.: Vannak azonban olyan régiói ennek az országnak, amelyek kimaradnak ezekből a kisvállalkozásokból.

B.T.: Nem maradnak ki, csak kisebb mértékű a növekedésük, mert kisebb a piac. De nem maradnak ki.

L.J.: És nagyon nehezen indulnak be ...

B.T.: Hát igen.

L.J.: ... mert olyan mértékig le lett rohasztva ezeken a területeken minden, és annyira elment már mindenki, aki még valami ilyesmit csinálhatott volna. Ezekre a térségekre és ezekre a társadalmi csoportokra nem tartasz elképzelhetőnek valami ilyen New Deal-féle gazdaságpolitikát? Még egyszer mondom: egy szűk szegmensére a gazdaságnak.

REPLIKA

B.T.: Én most nem fogok erre neked válaszolni, mert az a probléma, hogy nincsen pénz. Tehát ugye a New Deal... Az egy olyan kapitalizmus volt, ahol pénz volt, csak piac nem volt. Ma Magyarországon nem ilyen a helyzet. Tehát persze, hogy el tudom képzelni azt, hogy a kormány mindenféle preferenciákat meg plusz pénzeket adjon ezeken a területeken az induláshoz, adókedvezményeket stb. stb. Azt nem tudom, hogy a kormány pontosan mit csináljon. Ilyesmit. Evvel én nagyon egyetértek, csak ez megint egy külön szakma, hogy ezt hogy kell csinálni, hogy minél kevesebbe kerüljön, és hát erre Juhász Pál tudna okosakat mondani, nem én.

L.J.: Gondolod, hogy ez nagyon sokkal többbe kerül, mint a legelesettebbek nagyvárosokba történő feláramlásának kezelése?

B.T.: Nem tudom. Ez olyan dolog, amit nem vizsgáltam soha.

L.J.: És mit gondolsz, hogy ha az elszegényedés, a munkanélküliség fokozódása folytatódik, nem járhat ez a táraadalom kettészakadásával?

B.T.: Hát járhat, persze hogy járhat. Ezzel egyetértek.

L.J.: És ez ellen semmit sem lehet tenni?

B.T.: Egyrészt azt kell tenni, amit elmondtál. Az alapkérdés azonban mégiscsak a munkahelyteremtés kisvállalkozásokkal, másfelől külföldi tőke behozásával. Ezek az alapvető módjai ennek. És ezek elég gyengén folytak, tehát semmi akadály a feltételezni, hogy ezek nem gyorsulhatnak meg. Ez a gondolatom. Százezer ilyen kisvállalkozás. Mert ez az egy lehetősége van ma Magyarországon a viszonylag olcsó munkahelyteremtésnek.

L.J.: Nem gondolod, hogyha más nem nagyon változik rövid időn belül, értékesítési nehézségeik lesznek ezeknek a tömegesen létrejövő kisvállalkozásoknak?

B.T.: Ha százezerből ötvenezer tönkremegy egy éven belül, és a másik ötvenezer megmarad... Bocsánat, mi az, hogy értékesítési nehézség? Hát, ha az állam támogatja a munkahely-teremtést, akkor nincs értékesítési nehézség.

L.J.: Nem feltétlenül. Egyebek mellett ezért tartanám fontosnak a New Deal-es stratégiát, út, vasút, alapvető infrastruktúrák fejlesztését a leszakadt részeken, illetve az ott élő munkaerő alkalmazását. És azt gondolom: nem biztos, hogy ez nagyon sokkal kerülne többbe, mint segíteni őket.

B.T.: Ebben a költségvetési pozícióban a munkahelyteremtésnek ez a legdrágább módja, amit mondasz, és nem tudom, hogy mennyire működik. És nem hiszem, hogy az az olcsóbb módja, amit én mondok, az nem működne.

L.J.: Általános megoldásként valószínűleg működik, én csak olyanokra gondolok, hogy van ma Magyarországon ezer község a háromezerből – ami nem azt jelenti, hogy a falusi népesség egyharmada, mert ezek általában kicsi települések –, ahol az elmúlt évtizedekben annyira tönkretettek mindent, hogy ez ma már nem megy.

B.T.: Bocsánat, nyilvánvaló, hogy az új munkahelyek teremtése a háromezer településből mondjuk ezeröttszázra koncentrálódik, és a maradék ezeröttszázból át kell oda menni dolgozni. Tehát olyat nem találaz sehol, hogy a munkahelyek helybe mennek háromezer településre.

L.J.: Igen, ez természetes, csak a probléma ott van, hogy ott már se közel se távol nem létezik semmi dinamizmus. Tehát nemcsak a szomszédban, hanem annak a szomszédjában sem, meg annak a szomszédjában sem. Meg például közlekedés sincs, amivel munkába lehetne járni.

B.T.: Nincs az országnak olyan egykori járása – tudom persze, hogy járások már nincsenek –, ahol ne lennének olyan települések, ahol új munkahelyek és új vállalkozások jönnek létre. Nem? Tehát egy Szerencsen vagy egy Mátészalkán is van új vállalkozás, tehát nincs okunk feltételezni, hogy ott ne lehetne még több. A Mátészalka környéki falvakban talán nincsen. De hát az állam se csinálhatja azt, hogy a Mátészalka környéki falvakban nyugdíjas munkahelyeket teremtsen.

- L.J.:* Non-profit munkahelyekre nincs semmi lehetőség?
- B.T.:* Nincs, nincs! Nézd, ez az ország borzasztó rossz helyzetben van gazdaságilag.
- L.J.:* Az kétségtelen, hogy ha nem adnak munkanélküli segélyt, vagy a létfenntartáshoz is kevés munkanélküli segélyt adnak, akkor amit én mondok, az sokkal többbe kerül. No, de gondolod, hogy ez nagyon sokáig fenntartható állapot?
- B.T.:* Arra az igényre, amit mondasz, egyszerűen nincs pénz.
- L.J.:* Megpróbálta már valaki kiszámítani?
- B.T.:* Nem, én nem próbáltam meg kiszámítani.
- L.J.:* Tudsz róla, hogy valaki ...?
- B.T.:* Én csak azt látom, hogy a költségvetésben van százmilliárd forint hiány. A minuszból nem lehet költeni ... És ezért mondom azt, hogy olyan munkahelyteremtést kell keresni, ami nem állami pénzből történik. Mert nincs állami pénz. Ha lenne állami pénz, én teljesen egyetérténék veled.
- L.J.:* És ha mondjuk területi szövetségek veszik fel a hiteleket? Hallottam már ilyen irányú mozgásokról.
- B.T.:* Bankoktól? Kitől?
- L.J.:* Mondjuk nemzetközi szervezetektől.
- B.T.:* Az is növeli az ország adósságállományát, ami együtt van nyilvántartva. Tehát az ugyanolyan adósság, mint ha a Nemzeti Bank veszi fel a hitelt.
- L.J.:* Ha a kormány veszi fel a pénzt, ugyanúgy lesz elszúrva ...
- B.T.:* Nem lesz elszúrva most már ... A veszélyt én nem vitatom, de akkor is tény, hogy az adósságunk növelésére nincs mód. Vagy nem tudom, hogy van-e mód ... Szóval, ezért nem lehet kibújni a probléma alól.
- L.J.:* Nem gondolod, hogy ha egy kormánynak – természetesen nem erre a kormányra gondolok – van valamifajta olyan támogatottsága, hogy nem kell állandóan attól félnie – mint ahogy a magyar kormányok most már legalább tíz éve okkal vagy ok nélkül attól félnék –, hogy valamilyen robbanás lesz rövid időn belül, akkor bátrabban tudna a kormány lépni ezeknek a veszteséges nagyvállalatoknak a leépítésében?
- B.T.:* Most már folyik ezeknek a vállalatoknak a leépítése. Habár a kormány nem örül ennek, de nem tud mást csinálni, mert ha megpróbálja a vállalatot megvédeni, ezzel csak még nagyobb bajt csinál.
- L.J.:* Pedig az előző tíz évben ez pontosan így történt.
- B.T.:* De akkor még lehetett, most pedig már nem lehet, mert nincs miből. Korábban a dolog úgy ment, hogy fönntartottuk a veszteséges vállalatot, amelyik exportált a Szovjetunióba, és valahol a sok elszámolásban ez a dolog eltűnt. De most már szovjet export alig van, úgyhogy ez a dolog egyszerűen nem tartható tovább ...

Interjú Solt Ottiliával

Készült: 1991. szeptember 30-án.

Készítette: Ladányi János

L.J.: Szeretném, ha elmondanád, hogy az SZDSZ-koncepció mennyiben tér el a jelenlegi kormánykonceptiótól az elszegényedéssel, a tartós leszakadással kapcsolatban, és mit mondanak erről a pártok?

S.O.: Nekem úgy tűnik, hogy az elszegényedés veszélyeivel kapcsolatban – s általában a konkrét társadalmi feszültséget illetően – nem nagyon van koncepciója egyik pártnak sem. Leginkább az SZDSZ-nek van, amennyiben ez koncepciónak nevezhető. A kormány-pártok az általános tirádákon túl tudomásom szerint nem sokat tudtak erről mondani. A keresztény demokratáknak van egy határozott elképzelésük, amit következetesen

REPLIKA

képviselnek is; be akarják vezetni az állampolgári nyugdíjat, tehát minden idős embernek az ellátását állami garanciával. Azért ez nem jelentéktelen szociális koncepció. Ennek a pénzügyi fedezetét is kikalkulálják. Ezen kívül kevésbé kidolgozott, de mégis némiképpen végigszámlolt elképzelésük van arról, hogy az anyaságot valamilyen módon államilag fizetik. Ez az úgynevezett főfoglalkozású anyaság. Ez a két intézkedés azért „beleszólna” ebbe a leszakadási kérdésbe. De kormánypárt ide, kormánypárt oda, ezt a kormány nem nagyon képviseli. A kormány maga semmiféle ilyen kezdeményezést nem tett.

Ezen kívül újra és újra előállnak szociális intézkedési javaslatokkal a szocialisták, akiknek az ideológiája mindig is a leszakadással való szembeszállás. Ilyenek voltak a nyugdíj-korrekciókra vonatkozó indítványok, legújabban a végkielégítésre vonatkozó indítvány. A szocialista frakcióban még elég tekintélyes pénzügyi racionalitás van jelen, továbbá nagyon jól informáltak az államháztartás állapotáról. Ehhez képest ezek elég nagyvonalú és felületes kezdeményezések. Az egésznek van egy olyan veszélye, hogy ha politikai puhasághól a kormány nem áll ellen, az ilyen intézkedések alaposan megnövelhetik a költségvetés feszültségeit.

L.J.: És ugyanezt gondolod a két keresztény demokrata javaslatról is?

S.O.: Nem, azok sokkal szolidabbak. De azt hiszem, hogy a legkonzisztensebb és a legkonceptuósabb nézeteket az SZDSZ vallja erről. Abban azonban nem vagyok biztos, hogy a leszakadás veszélyeit az SZDSZ orvosolni tudja.

L.J.: Miért nem vagy ebben biztos?

S.O.: Azért, mert válság van és monetáris restriktió. Legjobb esetben is csak valami kiegyenlítést, valami életbenmaradást tűzhetünk ki célként.

L.J.: Mondanál valamit az SZDSZ-es elképzelésekről?

S.O.: Szeretnék meghonosítani a jóléti típusú ellátásokat, tulajdonképpen szélesebb alapon, mint azt a kádári rendszer garantálta. Még akkor is, ha ezek az intézmények rettenetesen szegényesek. Ami persze állandó feszültség a rendszerben. De úgy véljük, hogy ez az egyetlen módja annak, hogy az általános emberi jogok – beleértve a társadalomba integráltság jogát – nem merülhetnek feledésbe. Az intézményeknek tükröznük kell ezt az elemi jogot. Legyen ez állandó szemrehányás, állandó politikai vita tárgya, felszínen lévő örök feszültség, mert így nem lehet leradírozni bizonyos szereplőket a színtérről. Ugyanezt kellene kivenni az SZDSZ-ből, nemcsak törvénykezései, hanem intézkedési szinten is, hiszen végül is részben hatalmon vagyunk. A városi önkormányzatok nagy része legalábbis SZDSZ-es többségű.

Naponta kell szembenéznie az önkormányzatoknak az önkényes lakásfoglalókkal, a közüzemi díjat be nem fizetőkkel és így tovább. Az utcai árusítással például. Tehát a látványos csődhelyzetekkel, amikor kiderül, hogy itt egyesek egzisztenciája megszűnt létezni. Mi azt akarjuk elérni, hogy ne lehessen egyszerűen kiiktatni őket a jog keretei közül, hanem igenis álljanak ők sorba lakásért, legyen felelős az önkormányzat azért, hogy ők is lakjanak valahol, és szenvedjen az önkormányzat attól, ami ebből ered. Ha valaki tud magán segíteni, akkor keresse meg az önkormányzat a módját, hogy ezt legalizálja. Nem azért, mert szadisták vagyunk, hanem mert nem látunk más módot arra, hogy a margóra került, vagy a margón kívülre került embereknek létezéséhez való emberi joga érvényesüljön. Egyelőre érvényben van a szocialista lakásalkalmazási rendszer, csak lakás nincs hozzá. Tudjuk, szinte nevetséges elvárás, hogy az önkényes lakásfoglalók beadhassanak egy lakáskérvényt, mert hiszen úgysem lesz soha lakás, de az a lakáskérvény azért legyen ott a többi között. A jóléti állam jogintézményei csak legyenek meg, akármilyen nyomorultak és szegényesek is. Ne süllyedjünk bele abba, hogy mivel nincs pénz, ezeket az intézményeket vissza kell venni, illetve nem kell meghonosítani azokat, amelyek még nincsenek.

L.J.: Ez nagyon tisztességes koncepció erre a lehetetlen szituációra. De hát azért valamivel hosszabb távra szóló koncepcióról is tudnál beszélni?

S.O.: Hosszabb távon ez csak azt jelenti, hogy ha tegyük fel, gazdagodik az ország, ezek az intézmények jobban működnek. Tényleg tudnak lakást adni az önkormányzatok a szociális lakáshoz juttatandó tömegeknek, valóban meg lehet élni állampolgári alapszolgálatból. A keresztény demokraták állampolgári nyugdíjkonceptóját mi támogatjuk. Tudjuk, hogy az állampolgári nyugdíj nem érné el a létminimumot, de az intézményt mégis be kellene vezetni. Ezzel párhuzamosan az SZDSZ elég radikálisan nyírbálná az alapjában véve privilégiumszerűen működő, kádári jóléti intézményeket, bár ez a kurzus – úgy látszik – át akarja menteni őket. Sőt állandó nyomás van a bővítésükre.

L.J.: Van rá példád?

S.O.: Például a gyerekes családok nagyvonalú adókedvezményeire gondolok, a jellegzetes középosztályi tulajdon – a lakás, a családi ház – adókedvezményeire. Hozzá kell tennem azt is, hogy mi nem zárkozunk el az egészségügyi ellátás olyan megoldása elől, amelyik saját készpénzfizetési részt tartalmaz.

L.J.: Most itt a legnagyobb probléma az, hogy mára kialakult a magyar népeességnek egy olyan leszakadt rétege, amely egyre nagyobb arányban válik munkanélkülivé.

S.O.: A „boldog kádári békeévekben” is úgy gondoltam, hogy a szegénységnek van egy kiterjedt peremvidéke, amely be tud kapcsolódni a dinamikus áramlatokba, képes felhalmozni, életszínvonalában, bizonyos életforma-jegyeiben is követni tudja a konszolidált középrétegeket, de a szegénységhez tartozásnak számos jege – például az alacsony iskolázottság, a lazább házassági kapcsolat – még átszövi életformáját. Olyan mértékben kiszolgáltatottak a munkaerőpiaci viszonyoknak, eltekintve a személyi integritás sérüléseitől, hogy ez veszélyeztetetté teszi őket. A szakképzetlen munkások tömegei, az ingázók tömegei általában veszélyeztetett helyzetben voltak.

L.J.: Akikről beszélsz, azok most egyre nagyobb arányban válnak munkanélkülivé. Jelentős részben átképezhetetlenek, vagy csak nagyon-nagyon nehezen átképezhetők. Ráadásul olyan régióban, olyan településeken élnek, ahol a legelemibb feltételek sem biztosítottak. És én attól tartok, hogy nem működik az a fajta automatizmus, amit elmondtál, és ami által sikerülhet fenntartani vagy kisebb részben kialakítani azokat a szociális intézményeket, amelyek egy jóléti államban szükségesek lennének ...

S.O.: Mindketten jól tudjuk, hogy a leszakadás nem az, hogy nincs elég jövedelmed vagy csökken a jövedelmed. Még csak nem is a radikális jövedelemcsökkenés, hanem az addigi integráció struktúráinak a felbomlása. Ezért rövid időn belül súlyos következményei vannak. Az igazi kérdés, hogy a gyerekek öröklék-e a leszakadt helyzetet, vagy sikerül megúszniuk ezt. Úgy számítom, hogy tíz évnyi leszakadás egyenlő a szegénységgel, ekkor az anyagi helyzet miatt nem tud a gyerek tanulni, a táplálkozási hiányosságok, a tanászervezési hiányosságok, vagy a lakástalanságból eredő térbeli hiányosságok miatt a tízéves időszak szinte „garancia” arra, hogy a gyerekek is reménytelen helyzetbe kerüljenek.

L.J.: Mekkora ez a fenyegetett réteg?

S.O.: A becslés alapja a lakótelepi, tanácsi lakásoknak a száma és a nem tévesz-tag falusi lakosság száma.

L.J.: A cigányoknak a nagyobbik része Budapesten nem lakótelepeken lakik.

S.O.: A cigányoknál nincs szó leszakadási folyamatról. A cigányság jelentős része már egy évtizede leszakadt. Ráadásul a cigányokat, mint színes kisebbséget, külön fenyegeti veszély. Vannak tehát speciális helyzetű csoportok, akiket nem lehet leírni foglalkozási, vagyoni, lakóhelyi csoportként ... Mindenekelőtt a cigányok, azután az állami gondozottak, akik ugye eddig is majdnem száz százalékosan leszakadtak és a nem beilleszkedett életformájúak csoportjaihoz tartoztak, de azért nem száz százalékgig. Nyilvánvalóan az ő esélyük is rosszabb most. A cigányokat illetően azt hiszem, hogy e pillanatban nyitva van az a dolog, mert mégiscsak vannak megrendülő folyamatok, mert azért a magánszféra kiteljesedése kétségtelenül folyik, és ebben a cigányok is részesednek valamelyest. Hála istennek! Ezek persze benyomások, semmiféle számadatom nincs. Az életforma

REPLIKA

logikájából következik, a cigány életformák némelyikének a jellegzetességéből. Ez az, amit Havas Gábor „szerző-mozgó” életformának írt le, ami a nagyon nyomorúságotól az eléggé nagyvonalúig terjedő skálán létezett a 70-es–80-as években is. Ez az életformacsoport – amely majdnem minden településtípuson fellelhető, persze elsősorban a városokban és a városközelben, és minél periférikusabb egy település, annál kevésbé –, mégiscsak „átzövi” a cigány társadalmat, és gazdaságilag egész jól prosperál most. Azonban Damoklész-kardként mindig a fejük fölött lebeg a törvényen kívülre való helyezés. A törvényen belül biztosan csak a nagyon tökeerősek vannak, akik a szerzést-mozgást intézményesíteni is tudták; boltjuk van, standjuk van, vállalkozásszerűen működnek. Ezekben a vállalkozásokban nem nagyobb a kriminális elemek aránya, mint általában. A versenyhelyzetük viszont most olyan éles, hogy itt is elképzelhető eltapo-
sásuk direkt diszkriminációval.

L.J.: Beszéljünk egy pillanatig azokról, akik olyan településeken laknak, ahol mindez nem ...

S.O.: Egy pillanatig még beszéljünk a településekről! Az a sémánk, amivel a hetvenes és a nyolcvanas években leírtuk a leszakadt helyzetű szegénység koordinátáit, ma már nem működik. Az önkormányzati törvénnyel, de tulajdonképpen már azt megelőzően, a hatalom enerválódásával párhuzamosan, a halálra ítélt kistelepüléseken is megindult valamilyen másodlagos konjunktúra és élet. Ez most a határok megnyílása és az új önkormányzati törvény nyomán felgyorsult. Mondhatnám, tipikus, hogy a sorvadó kistelepülések virágzásnak indultak. Tulajdonképpen ezek a legdinamikusabb terelei a magyar társadalomnak. Nemcsak Nyugat-Magyarországon, hanem a román és a szovjet határ mentén is konjunktúrának indultak a döglődő, illetve nagy szegénységgel küszködő települések. Nagyon kényes egyensúlyok érvényesülnek, és az egyik döntő tényező a cigányság. Ahol tíz százalék alatt van a cigány lakosság aránya, ott érvényesülnek ezek a dinamizáló dolgok. Ahol tíz százalék fölött van, ott szinte törvényszerűen nem. És ahol ötven százalék körül van, ott megállíthatatlanul pusztul a település, ott senki nem tud bekapcsolódni ezekbe a dinamikusabb életformákba.

L.J.: És van valami elképzelésed, hogy mit lehetne tenni cigányügyben?

S.O.: Abban legjobb semmit sem csinálni, nagyon kicsi lépéseket lehet csak tenni, mert az ellenségesség fellángolása a legveszélyesebb. Az eredeti kérdésed az volt, hogy milyen hosszútávú stratégiákat tudok elképzelni. A cigánysággal kapcsolatos problémákra is csak hosszú távú stratégiákkal lehet választ adni, mert ezek nem olyan problémák, amelyeket akár középtávon is eredményesen lehet kezelni. Elkezdni ma kell, valami látászatja tíz év múlva lehet. A hosszú távú stratégia pedig az, hogy a szegényes, nyomorúságos jóléti intézmények tényleg elkezdjenek működni. Mondjuk a munkanélküliek ellátásánál az a rövid távú minimálprogram, hogy ne lehessen diszkriminálni. Ezzel szemben az Antall-kormány logikája inkább az, hogy nem kell csökkenteni az ellátást, de akit lehet, ki kell nyomni belőle.

L.J.: A munkanélküliség gyorsan növekszik, és változatlanul nincs nagyon sok jele annak, hogy új munkahelyek teremthetők.

S.O.: A magánszféra növekedése következtében azért vannak tartalékok, vagyis képződnek tartalékok, hiszen munkaalkalom nagyon sok van, csak munkahely nincs. Vagyis a magánszféra abban a pénzügyi állapotban van, hogy nem tud munkahelyet csinálni a munkából. Fekete munkát alkalmaz. Nem nagyon képzelhető el más, mint a kisvállalkozási adó és járulék csökkentése. Ráadásul ugye a magánvállalkozásokban az élők munkája aránya nagyobb, a költségeinek aránytalanul nagy része bérköltség. Őket erősen érinti, hogy milyenek a munkabér közterhei, sokkal erősebben, mint a nagyvállalatokat. Itt viszont kedvezőbb kulcsokra lenne szükség. Most borzasztóan magas a teher, ugyanakkor keveset inkasszálnak adóban is meg járuléokban is. Ha kedvezőbbé válnának a magánvállalkozások feltételei, egyszeriben kiderülne, hogy tulajdonképpen van munkahely, ha nem is annyi, mint munkanélküli, és nem feltétlenül kellene ilyen mértékben növekednie a munkanélküliségnek.

L.J.: Világos! De azért mégis az a helyzet, hogy vannak olyan területek az országban, ahol nem indulnak magánvállalkozások, ahol tömegesen lettek munkanélküliek, ahol lényegében semmi sem indult be, és ez nem is nagyon várható a közeljövőben.

S.O.: Ezen változtatni lehet, hogy ha a non-profit szféra intézményesül ebben a gazdaságban.

L.J.: Akkor most erről kellene egy picit beszélni!

S.O.: Ennek is vannak tartalékai. Életformaszerűen üznek e területeken egy sor olyan kiegészítő jövedelemszerző foglalatosságot, amiből non-profit vállalkozás keretében integrálva főfoglalkozást, megélhetést lehet csinálni. Ilyen például a gyógytornagyűjtés és -termelés, ami kifejezetten jó üzlet lenne. És számos, egyszerű alapanyagtermelő és feldolgozó tevékenység. Mindez megvalósítható, de csak akkor, ha non-profit szervezetek sokasága integrálja ezeket, mert a megszervezésük mégiscsak probléma. Annyira nem nagy üzletek, hogy a profitszféra ebbe belekapaszkodjon. Ilyen mondjuk, amiről tudok, a citrokseprűkészítés. Citroktermelés és citrokseprűkészítés, amihez nem kell semmi, csak napsütés és egy olyan pajta, amiben citrot lehet szárítani. Ezek a tevékenységek ráadásul elég rugalmasak, nem igényelnek nagy befektetést. Ez a munkaerő ráadásul mozgékony, mindig is ingázott, térbelileg sem annyira korlátozott. A közvetítő tevékenység is rendkívül fontos dolog itt, ebben a földrajzi helyzetben. Az olyan piti üzletek, hogy ugye átmegyek a szomszédokba egy biciklivel, megveszek két zsák ezt vagy azt, és itt eladom. A két országfél közötti migráció is rendkívül fontos tartalék. Hiszen a nyugati oldal kifejezetten konjunkturális. Úgy gondolom, hogy még a nagyüzemben foglalkoztatott munkásságnak az ilyenfajta lecsapolása sem teljesen kizárt. Rugalmas kis szervezetekbe való felszívásukra gondolok elsősorban.

L.J.: A munkanélküliség mindenekelőtt nagyiparban, főleg nehéziparban dolgozó, eddig elég jól kereső, elég nagy proletár öntudattal rendelkező munkásokat érintett, akik ráadásul nagyon koncentrált térségekben helyezkednek el, és sokan közülük lakótelepi lakásokban laknak. Hát, azért én kíváncsi vagyok, hogy ezek hogy fogják citrokseprű készíttéssel foglalkozni.

S.O.: Az élet ebben is sokkal többet elrendezett már, mint amit a statisztika mutat. Olyan régóta riogatták ezeket a térségeket azzal, hogy nekik végük van, hogy itt számos stratégiát kidolgoztak már az emberek, amit működtetnek is szép csendben. Hogy egy példát mondjak: Ózdon még csak pár száz embert bocsátottak el, és még csak tucatjával lehetett számolni a magas öntudatú, jól kereső szakmunkás gárdából való elbocsátottakat, amikor már mindez bekövetkezett. Amikor csökkentek a jövedelmek és túlóra, meg ilyen pénz meg olyan pénz sem volt már, bekövetkezett az, hogy azokba a kiegészítő kereseti stratégiákba – amelyek egyébként Ózdon egyetlen percig sem szüneteltek a *Cifra nyomorúság* ideje óta, tehát az egész szocializmust végigkísérték –, bekapcsolódtak a kohászok, akik addig nem éltek ezzel. A korengedményes nyugdíjjal elküldött kohászok eljártak kubikolni – ez volt az egyik. A nyugdíjazott kohász – méghozzá viszonylag jól képzett kohász – a nagymarosi gátat ásta. Az egész kubikusbrigád belőlük állt. Ezen kívül volt még az úgynevezett Alföldre járás, ahogyan azt Szabó Zoltántól megismerhettük. Ez az északi övezetből az Alföldre járó idénymunka sokkal nagyobb arányokat öltött akkor, amikor Ózdon kezdett leülni az egész nagyipar. A kohászok is eljártak kubikolni, akik korábban ebből kimaradtak. A segédmunkások, illetve a segédmunkások feleségei pedig eljártak az Alföldre.

L.J.: Ez mind nagyon szép, de most azért úgy tűnik, hogy kezd nagyon gyorsan megugrani a munkanélküliség, ami újabb és újabb rétegeket érint majd. És attól tartok, hogy egy beszűkülő gazdaságban egyre nehezebb lesz megélhetést biztosító jövedelmeket találni.

S.O.: Az állami szféra beszűkül és a magánszféra megnő.

L.J.: Én kétkem, hogy ennyire spontán módon megoldódik ez a dolog. Amit most mondasz, abban sok minden van, de azért nem elég azt mondani, hogy valami azért

REPLIKA

lesz, mert valahogy minden megoldódik, mert ezek a dolgok sehol sem oldódtak meg ennyire spontán módon.

S.O.: Ezt én is így gondolom, de szerintem ezek a bajok csökkenthetők. Én lázasan keresnék a kormány helyében például mindennemű lehetséges munkaerő-exportot.

L.J.: Igen, de mára már az is kiderült, hogy sok nehézsége van a közös piaci integrációhoz való kapcsolódásnak, de a legnagyobb nehézség mégis a munkaerő-export.

S.O.: Az egész magyar munkaerőpiac olyan picike nyugat-európai méretekkel! ...

L.J.: Az egész magyar mezőgazdasági export is olyan picike, és mégsem megy. Ez nem így van. És azonkívül vannak országok, amelyek sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint mi, és sokkal kevesebbet hajlandók eladni a munkaerőjüket. Hiszen még Magyarországra jönni is megéri nekik.

S.O.: Rosszabb munkaerő, mint a mienk.

L.J.: Nem biztos, mert bármit hajlandók megcsinálni. Szóval én nem hiszem, hogy ez a tömeges nyugat-európai munkaerő-export menni fog.

S.O.: Figyelj ide, én nem gondolom, hogy ez a nagy megoldás. Azt gondolom, hogy nyolcvanezer ember meg tud élni a non-profit szférából, nyolcvanezret felszív a magánszféra, ha az adóterhek csökkennek, kétszázezret kiküldünk, és akkor már majdnem négyszázezernél tartunk ... az ötszázezer munkanélküliből! Nincs így Nagy Megoldás!

L.J.: Jó, akkor azt kérdezem, nem gondold, hogy meg kellene próbálni kidolgozni pont ezekre a leginkább leszakadó vidékekre valamiféle rekonstrukciós programot?

S.O.: Persze hogy ki kell dolgozni. Hát persze, hogy kell rekonstrukciós program.

L.J.: Beszéljünk erről egy kicsit!

S.O.: Erről nem tudok mit mondani. Egy regionális programot egészen más módon kell elgondolni, mint egy általános receptkönyvet.

L.J.: Miért nem áll elő az SZDSZ, vagy miért nem állnak elő a helyi SZDSZ-szervezetek ilyenekkel?

S.O.: Még azt sem tudom, hogy nem állnak-e elő. Az első lépés az lenne, hogy a válságövezetek önkormányzatai lépjenek szövetségre. Komoly együttműködést valósítanak meg, mert ez nem egy város programja lehet, hanem egy régióé. De a válságövezetekben végképp a kormányon múlik az, hogy az egészet meg lehet-e finanszírozni, mert saját bevételeik nincs. S amihez a kormány kell, ott az SZDSZ jelentős eredményt nem tud elérni, mert rossz ellenzéki pozícióban van.

L.J.: Igen, értem. De még ha pusztán propagandisztikus jelentősége is lenne, amit azért nem hiszek, akkor is ki kellene dolgozni ilyen regionális válságkezelő programokat.

S.O.: Hallottam már SZDSZ-es önkormányzattól, hogy tárgyalásban vannak X és Z szomszédos önkormányzatokkal regionális együttműködés ügyében. És azért még egyet mondanék. Ez pedig a képzés. Nem átképzés, hanem alapképzés. A munkanélkülieknek egy igen nagy része szakképzetlen, és ha most valamit kitalálsz, hogy őket foglalkoztasd valamilyen képzéssel, akkor majd három év múlva jelentkeznek újra az egész. Tehát nyilvánvaló: munkanélküli segély helyett iskolába kell befektetni, a gyerekeket iskoláztatni kell. Rendesen iskoláztatni. Ez lecsapol a munkapiacról egy csomó embert, beruházást hajtasz végre, és nem egyszerűen költségeket fizetsz.

L.J.: Amit a képzésen kívül mondtál, és ami persze nagyon fontos, tehát ha bejönnek ezek a nyolcvanezres, meg tízezres, meg tízenötezres megoldások, akkor is fenyeget az a veszély, hogy a társadalom fokozatosan kettészakad, mert ezek a megoldások csak túlélést talán biztosítanak, de lépéstartást nem.

S.O.: Előrebocsátom, nem állítom, hogy nincsen ilyen veszély, csak azt gondolom, hogy mindezek, amik eddig történtek, még nem egy visszafordíthatatlan kettészakadásnak a jelei. Ugyanis ezek a középrétegek, széles középrétegeink távolról sincsenek

olyan szinten foglalkoztatva, és távolról sem élnek a szegényektől és az egzisztenciát veszítettektől annyira elzárt életformát, hogy ez szakadék legyen.

L.J.: Az ország két része közötti szakadék is jelentősen nőtt.

S.O.: Ez cifrább ügy, a kulturális különbség is döbbenetes tempóban nő.

L.J.: Beszéljünk külön a két dologról, jó?

S.O.: Jó. Igen kíváncsós lenne migrációs programok beiktatása, de legalább valami „testvérvárosi” kapcsolat.

L.J.: Minek?

S.O.: Azért, mert legalább a kulturális szakadék kicsit csökkennie. Legalább a nyári idényben a tanuló gyerekek járhatnának át dolgozni, tehát mondjuk Ózdról Szombathelyre a szolgáltatásba.

L.J.: Te mire gondolsz migrációs programon és diákcsere-n kívül?

S.O.: Munkavállalásra mindenekelőtt. Munkavállalásra.

L.J.: De hát ez nem testvérváros kérdése, hanem a munkaerőpiaci kereslet–kínálat függvénye.

S.O.: Ha nincsen valami minimális munkaerőkereslet, akkor persze nincs semmi teteje az egésznek, de idényben azért mégis van. Ezek nem nagy dolgok, de fontos, hogy legyen közlekedés a két országrész között, mert az alig van. De nem is volt. Ózdról Tatabányára nagyon sokan mentek, idény- és tartós jelleggel is. De hát Tatabánya ugyanolyan, mint Ózd. Hiába van a Dunántúlon. Még Győrbe is mentek, de Győr is majdnem olyan, mint Ózd. Ezzel szemben Szombathelyre nem mentek, mert mit csináltak volna ott? Nem volt állami nagyipar, amelyik toborzott volna. De le kellene vinni a kis gazdasági egységek szférájára azt a fajta áramlást, ami addig csak az állami nagyvállalatok integrációjában volt meg. De most nem akarok többet beszélni erről a kelet–nyugatról, mert azt gondolom, hogy az ország tényleges kettészakadásához az kell, hogy újra rendőrállam épüljön ki. Ehhez pedig az intézményes erőszaknak az eszközei kellene.

L.J.: Nem féld, hogy a kettészakadás ellen ható, kormányzati programok által is stimulált, gazdasági folyamatok nélkül ez fog kibontakozni?

S.O.: Ők igyekeznek, de mi meg igyekszünk ezt megakadályozni. Ha újra rendőrállammal sikerül a szegényeket féken tartani, akkor persze alapvetően megváltozik a helyzet, és egy jelentéktelen kisebbség lesz a gyarmattartó, a többi meg bennszülött ...

*